

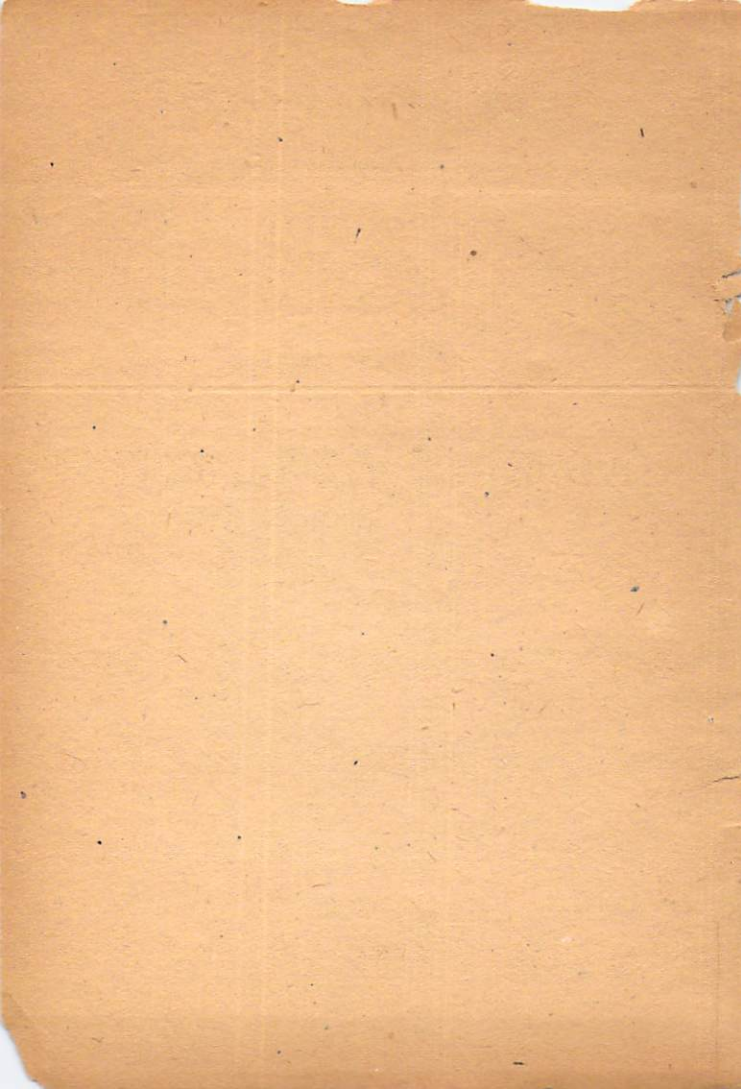
МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ

Т І Н І
ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ

Авгсбург

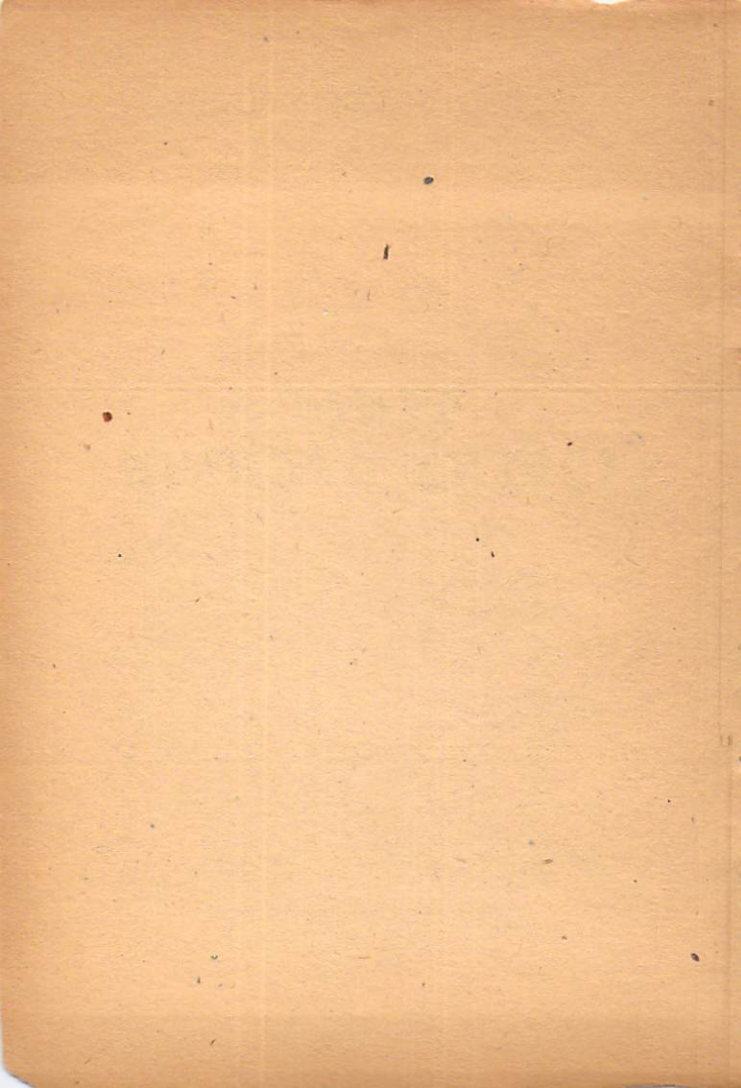
1948

ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ

ТІНІ
ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ

ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ

Иван був дев'ятнадцятою дитиною в гуцульській родині Палійчуків. Двадцятьою і останньою була Анничка.

Не знати, чи то вічний шум Черемоша і скарги гірських потоків, що сповняли самотню хату на високій кичері¹⁾, чи шум чорних смерекових лісів лякав дитину, тільки Иван все плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на неню таким глибоким, старече-розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі. Не раз вона з ляком думала навіть, що то не од неї дитина. Не «сокотилася» баба при злогах, не обкурила десь хати, не світила свічки — і хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня.

Туго росла дитина, а все ж підростала і не стямилась, навіть, як довелося шить їй штани. Але так само була чудна. Дивиться перед себе, а бачить

¹⁾ Кичера — безлісна гора.

якесь далеке і невідоме нікому, або без причини кричить. Гачі²⁾ на йому спадають, а воно стоїть серед хати, заплющило очі, роззявило рота і верещить.

Тоді мати виймала люльку з зубів і, замахнувшись на нього, люто гукала:

— Іги на тебе! Ти, обмінннику! Щез би у озеро та в тріски!..

І він щезав.

Котивсь зеленими царинками³⁾, маленький і білий, наче банька кульбаби, безстрашно забирався у темний ліс, де гаджуги⁴⁾ кивали над ним галузками, як ведмідь лабами.

Звідси дивився на гори, близькі й далекі верхи, що голубіли на небі, на смерекові чорні ліси з їх синім диханням, на ясну зеленю царинок, що мов дзеркала блищали в рямах дерев. Під ним, в долині, кипів холодний Черемош. По далеких горбах дрімали на сонці самотні оселі. Було так тихо і сумно, чорні смереки, безперестанку спускали сум свій в Черемош, а він ніс його долом й оповідав.

²⁾ Гачі — штани.

³⁾ Царинка — обгороджений сінокіс близько од оселі.

⁴⁾ Гаджуга — смерека, рід наших ялинок.

— Ива!.. мо-ой! — гукали на Івана од хати, але він того не слухав, збирав малини, пукав з листочків, робив сви-стілку або пищав у травинку, намагаючись вдати голоси птахів та всі ті згуки, що чув у лісі. Ледве помітний в лісовім селі, збирав квітки і косичив ними свою кресаню⁵⁾, а, утомившись, лягав десь під сіном, що сохло на островах⁶⁾, і співали йому до сну та й будили його своїм дзвоном гірські потоки.

Коли Іванові минуло сім літ, він вже дивився на світ інакше. Він знав вже багато. Умів знаходити помічне зілля — одален, матриган і підойму, розумів, про що канькає каня, з чого повстала розуля — і коли оповідав про все те вдома, мати непевно позирала на нього: може воно до нього говорить? Знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник⁷⁾ править усім; що в лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку⁸⁾: оленів, зайців і серн; що там блукає веселий Чугайстир, який зараз

⁵⁾ Кресаня — бриль.

⁶⁾ Острова — суха смерека з галузками, на якій сушиться сіно.

⁷⁾ Арідник — злий дух.

⁸⁾ Маржинка — худоба.

просить стрічного в танець та роздирає нявки; що живе в лісі голос сокири. Вище, по безводних далеких недеях⁹⁾, нявки разводять свої безконечні танки, а по скелях ховається щезник. Міг би розказати і про русалок, що гарної днини виходять з води на берег, щоб співати пісень, вигадувати байки й молитви, про потопельників, які по заході сонця сушать бліде тіло своє на каменях в річці. Всі злі духи заповнюють скелі, ліси, провалля, хати й загороди та чигають на християнина або на маржину, щоб зробити їм шкоду.

Не раз, прокинувшись уночі серед ворожої тиші, він тремтів, сповнений жахом.

Весь світ був, як казка повна чудес, таємнича, цікава й страшна.

Тепер він вже мав обов'язки — його посилали пасти корови. Гнав у ліс своїх жовтаню та голубаню і, коли вони потопали в хвилях лісових трав та молодих смеречок і вже звідти обзивались до нього, як з-під води, тужливим дзвоном своїх дзвінків, він сідав десь на узбіччю гори, виймав денцівку¹⁰⁾ і ви-

⁹⁾ Недеї — дикі верхи гір.

¹⁰⁾ Денцівка — сопілка.

гривав немудрі пісні, яких навчився од старших. Однак та музика не вдовольняла його. З досадою кидав денцівку і слухав інших мелодій, що жили в ньому, неясні і невловимі.

Одного разу він покинув свої корови і подряпавсь на самий ґрунь¹¹⁾). Ледве помітною стежкою підіймався вище й вище, поміж густі зарослі блідої папороті, колючої ожини й малини. Легко перескакував з камінця на камінчик, перелазив через повалені дерева, продирався через гіллячки кущів. За ними підіймався з долини вічний шум річки, росли гори, і вже вставав на крайнебі блакитний привид Чорногори. Довгі плакучі трави крили тепер боки гори, дзвінки корів обзивались як далеке зітхання, все частіше попадалось велике каміння, що далі, на самім вершку, творило хаос поламаних скель, списаних лишаями, здушених у гадючих обіймах корінням смerek. Під ногами в Івана кожний камінь вкривали рудаві мохи, грубі м'які, шовкові. Теплі і ніжні, вони ховали у собі позолочену сонцем воду літніх дощів, м'яко вгинались і

¹¹⁾ Ґрунь — верх.

обіймали ногу, як пухова подушка. Кучерява зелень гогозів і афин¹²⁾ запустила своє коріння у глибінь моху, а зверху сипнула росою червоних та синіх ягід.

Тут Іван сів одпочити.

Ніжно дзвеніла над ним фоя смерек, змішавшись з шумом ріки, сонце наляло глибоку долину, зазеленіли трави, десь курився синій димок од ватри¹³⁾, з-за Игриця оксамитовим гулом котився грім.

Іван сидів і слухав, забувши зовсім, що має доглядати корови.

І ось раптом, в цій дзвінкій тиші, почув він тиху музику, яка так довго і невловимо вилась круг його вуха, що навіть справляла муку! Застиглий і нерухомий, витягнув шию і з радісним напруженням ловив дивну мелодію пісні. Так люди не грали, він принаймні ніколи не чув. Але хто грав? Навкруги була пустка, самотній ліс, і не видно було живої душі. Іван озирнувся назад, на скелі, — і скаменів. На камені верхи сидів «той», щезник, скрививши гостру

¹²⁾ Афіни — лісові ягоди.

¹³⁾ Ватра — огнище.

борідку, нагнув ріжки і, заплющивши очі, дув у фльояру. — «Нема моїх кіз... Нема моїх кіз...» — розливалася жалем фльояра. Та ось ріжки піднялись вгору, щоки надулись і розплющились очі. — «Є мої кози... є мої кози...» — заскакали радісно згуки, і Иван з жахом побачив, як, виткнувшись з-за галузок, затрясли головами бородаті цапи.

Він хотів тікати і не міг. Сидів прикутий на місці і німо кричав од холодного жаху, а коли врешті видобув голос, щезник звинувся і пропав раптом у скелі, а цапи обернулись в коріння дерев, повалених вітром.

Иван гнав тепер вниз, без тями, наосліп, рвав зрадливі обійми ожин, ламав сухі гіллячки, котився по слизьких мохах і з жахом чув, що за ним щось женеться. Нарешті впав. Скільки лежав, не пам'ятає.

Прийшовши до себе і вздрівши знайомі місця, він заспокоївся трохи. Здивований, наслухав якийсь час. Пісня, здавалось, брєніла вже в ньому. Він виїняв денцівку. Зразу йому не йшло, мелодія не давалась. Починав грати спочатку, напружував пам'ять, ловив

якісь згуки і, коли врешті знайшов, що віддавна шукав, що не давало йому спокою — і лісом поплила чудна, невідома ще пісня, радість вступила у його серце, залляла сонцем гори, ліс і траву, заклекотіла в потоках, підняла ноги в Івана, і він, пожбурнувши денцівку в траву та взявшись у боки, закружився у танці, бив босими п'ятами в землю, щібав голубці, крутився і присідав. — «Є мої кози... є мої кози...» — щось співав у ньому. На сонячній плямі полянки, що закралась в похмуре царство смерек, скакав біленький хлопчик, немов метелик пурхав з стебла на стеблину, а обидві корови — жовтаня і голубаня, просунувши голови межі галузки, привітно дивились на нього, жуючи жуїку та зрідка дзвонили йому до танцю.

Так знайшов він у лісі те, чого шукав.

Вдома, в родині, Іван часто був свідком неспокою і горя. За його пам'яті вже двічі коло їх хати трембітала трембіта¹⁴⁾, оповіщаючи горам і долам про смерть: раз, коли брата Олексу розду-

¹⁴⁾ Трембіта — довга на сажень сурма з дерева і з кори.

шило дерево в лісі, а вдруге, коли браччик Василь, файний веселий легінь, загинув у бійці з ворожим родом, посічений топірцями. Це була стара ворожнеча між їхнім родом і родом Гутенюків. Хоч всі в родині кипіли злістю і завзятням на той диявольський рід, але ніхто не міг докладно розказати Иванові, звідки пішла ворожнеча. Він теж горів бажанням помститись, і хапавсь за татову бартку, важку ще для нього, готовий кинутись у бій.

То байка, що Иван був дев'ятнадцятий в батька, а Анничка двадцята. Їхня родина була невелика: старині двое та п'ятеро дітей. Решта п'ятнадцять спочило на цвинтарі біля церківці.

Всі вони були богомільні, любили ходити до церкви і особливо на храм. Там можна побачитись було з далеким родом, що осівся на околицьніх селах, та й траплялась нагода оддячить Гутенюкам за смерть Василеву та за ту кров, що не раз чюрила в Палійчуків.

Витягалось найкраще лудіне¹⁵⁾, нові крашениці, писані кептарі, череси і табівки, багато набивані цвяхом, дротяні

¹⁵⁾ Лудіне — одежа.

запаски, черлені хустки шовкові і навіть пишна та білосніжна гугля, яку мати обережно несла на ціпку через плече. Иван теж дістав нову кресаню і довгу дзьобню, що була його по ногах.

Сідлались коні і сучочками¹⁰⁾, зеленим верхом, ішов пишний похід та закосчував плай гейби червоним маком.

По горах, долами й верхами, тяглися святочно прибрані люди. Зелена отава царинок розцвіталася раптом, вздовж Черемоша плив ріжнобарвний потік, адесь високо, на чорному запиналі смерекових лісів, жаром горів під ранішнім сонцем червоний дашок гуцульського парасоля.

Незабаром Иван побачив стрічу ворожив родів.

Вони вже вертали з храму, тато був трохи напийтий. Раптом на вузькій дорозі, між скелею і Черемошем, зробився тиск. Вози, кінні і піші, чоловіки й жінки спинились і збились в купу. В лютому гвалті, що звіявся одразу, як вихор, невідомо од чого, заблищали залізні бартки та заскакали перед самим обличчям. Як креміль і

¹⁰⁾ Сучочки — обгороджена гірська стежка.

криця, стялись роди — Гутенюки з Палійчуками, і перше, ніж Іван встиг розібрати, про що їм йдеться, тато розмахнув бартку і вдарив плазом комусь по чолі, з якого бризнула кров, залляла лице, сорочку та пишній кептар. Йойкнула челядь¹⁷⁾, кинулась одтягати, а вже людина, з лицем червоним, як його гачі, тяла барткою ворога в голову, і похитнувся Іванів тато, як підтята смерека. Іван кинувся в бійку. Не пам'ятав, що робить. Щось підняло його. Але дорослі потолочили йому ноги, і він не міг протиснутись туди, де бились. Все ще гарячий, роз'юшений злістю, він наскочив з розгону на маленьке дівча, що тряслось з жаху біля самого воза. Ага! Це певно Гутенюкова дівка! І, не думавши довго, ударив її в лице. Вона скривилась, притулила руками до грудей сорочку і почала тікати. Іван зловив її коло ріки, шарпнув за пазуху і роздер. Звідти впали на землю нові кісники, а дівчинка з криком кинулась їх захищати. Але він видер і кинув у воду. Тоді дівчинка, зігнута вся, подивилась на нього з-під лоба якимсь

¹⁷⁾ Челядь — жінота.

глибоким зором чорних матових очей і спокійно сказала:

— Нічьо... В мене є другі... май ліпші.
Вона наче його потішала.

Здивований лагідним тоном, хлопець мовчав.

— Мені неня купили нову запаску...
й постолі й мережані капчурі... й...

Він все ще не знав, що сказати.

— Я си обую файно та й буду дівка...
Тоді йому заздрісно стало.

— А я вже вмію грати в денцівку.

— Наш Федір зробив си таку файну
фльоюру... та й як заграє...

Иван надувся.

— Я вже щезника бачив.

Вона неймовірно подивилась на нього.

— А на що ж ти б'єш си?

— А ти на що коло воза стояла?

Вона подумала трохи, не знаючи, що відповісти, і почала шукать щось за пазухою.

Витягла врешті довгий цукерок.

— Ади!

Половину вкусила, а другу поважним,
повним довір'я рухом подала йому.

— На!

Він завагався, але узяв.

Тепер вони вже сиділи рядочком, забувши про вереск бійки й сердитий шум річки, а вона оповідала йому, що зветься Марічка, що пасе вже дробета ¹⁸⁾, що якась Марцинова — сліпа на одно око — покрала у них муку... і інше, обом цікаве, близьке і зрозуміле, а погляд її чорних матових очей м'яко поривав у Івана серце...

І втретє затрембітала трембіта про смерть у самотній хаті на високій кичері: другого дня по бійці помер старий Палійчук.

Тяжкі часи настали в родині Івана по смерті газди. Загніздилося безладдя, спливали гаразди, продавались царинки одна по одній, і маржина десь танула так, як по горах весною сніги.

Але в Івановій пам'яті татова смерть не так довго жила, як знайомість з дівчам, що скривджене ним безневинно, повним довір'я рухом подало йому половину цукерка. В його давній і безпричинний смуток влилась нова течійка. Вона несвідомо тягла його в гори, носила по сусідніх кичерах, лісах і долинах,

¹⁸⁾ Дробета — вівці.

де б він міг стріти Марічку. І він стрівся нарешті з нею: пасла ягнята.

Марічка його прийняла, як би давно сподівалась: він буде з нею пасти овечки. А й справді! Нехай жовтаня та голубаня для себе б'ють в колокільці та вирікують в лісі, а він йме пасти її ягнята.

І як вони пасли!

Білі ярки, збившись у холодок під смереку, дивились дурними очима, як качались по мохах двоє дітей, дзвонячи в тиші молодим сміхом. Втопившись, вони забирались на біле каміння і лячно зазирали звідти у прірву, з якої стрімко підіймався у небо чорний привид гори і дихав синню, що не хотіла тануть на сонці. В щілині поміж горами летів в долину потік і тряс по каміннях сивою бородою. Так було тепло, самотньо і лячно у віковичній тиші, яку беріг ліс, що діти чули власне дихання. Але вухо уперто ловило і побільшало до найбільших розмірів усякий згук, що мусів жити в лісі, їм часом здавалось, що вони чують чийсь хід потайний, глухе гупання барди, хекання втомлених грудей.

— Чуєш, Ива? — шепотіла Марічка.

— Чому б не мав чути? А чую.

Вони обоє знали, що то бродить по лісі невидима сокира, гупа об дерева і хека з втомлених грудей.

Ляк проганяв їх звідти в долину, де потік плив спокійніше. Вони робили собі курбало у потоці, глибоке місце, і, роздягшись, бовтались в ній, як двоє лісних звірят, що не знають, що таке сором. Сонце спочивало на їх яснім волоссі і било в очі, а льодова вода пото́ка щипала тіло.

Марічка перша змерзала й пускалася бігти.

— Стій, — гукав на неї Иван, — звідки ти?

— З Я-вор-рова, — цокотіла зубами синя Марічка.

— А чия ти?

— Ковальова.

— Бувай здорова, Ковальова, — щипав її Иван і пускавсь доганяти, аж поки потомлені, але загіті, не падали на траву.

В тихім плесі потічка, над яким горів царівник сонячним цвітом та синів

лабуштан низкою черевичків, жалібно кумкали жаби.

Іван нахилився понад потоком і питав жабу:

— Кума — кума, щос варила?

— Бурак — борщ, Бурак — борщ, Бурак — борщ... — крктала Марічка.

— Бураки-ки-ки!.. Бураки-ки-ки! Бураки-ки-ки! — верещали обое, заплющивши очі, аж жаби здивовано мовкли.

І так вони пасли, що не раз розгубили овечки.

Коли вони старшими стали, забави були вже інші.

Тепер Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смеречка, мастив кучері маслом, носив широкий черес і пишню кресаню. Марічка теж вже ходила у заплітках, а це значить мало, що вона вже готова й віддатись. Не пасли більше вкупі ягнята і стрічались лиш в свято або в неділю. Сходились коло церкви або десь у лісі, щоб стариня не знала, як кохаються діти ворожих родів. Марічка любила, коли він грав на фльояру. Задуманий все, встромляв очі кудись поза гори, неначе видів, чого не

бачили другі, прикладав мережану дудку до повних уст, і чудна пісня, якої ніхто не грав, тихо спадала на зелену отаву царинок, де вигідно послали свої тіні смереки. Холодно було і мороз йшов поза шкуру, коли вилітали перші свистячі звуки. Наче зими лежали по мертвих горах. Та ось з-за гори встає вже бог — сонце і вкладає свою голову в землю. Зрушились зими, збудились води і задзвеніла земля од співу потоків. Розсипалось сонце пилом квіток, легким ходом ідуть по царинках нявки, а під ногами у них зеленіє перша трава.

Зеленим духом дихнули смереки, зеленим сміхом засміялись трави, на всьому світі тільки дві барви: в зеленій — земля, в блакитній — небо... А долем Черемош мчить, жене зелену кров гір, неспокійну й шумливу...

Трембіта!.. Туру - рай - ра... туру-рай-ра...

Заграло серце у вівчарів, зеблеяли вівці, учувши пашу... Шумить шваром полонина холодна, а з диких ломів, з гайна, встає на задні лаби ведмідь, пробує голос і вже бачить заспанним оком свою поживу.

Б'ють плови¹⁹⁾ весняні, ричать громом гірські верхи — і дух злого холодом віє од Чорногори... а тут раптом з'являється сонце — праве Боже лице — і вже дзвонить у коси, що кладуть сіно в політ. З гори на гору, з потічка в потічок пурха коломийка, така легенька, прозора, що чуєш, як од неї за плечима тріпають крильця...

Ой прибігла з полонинки
Білая овечка —
Люблю тебе, файна любко,
Та й твої словечка...

Тихо дзвонить фоя смerek, тихо шепчуть дзвінки корів, і гори безперестанку спускають сум свій в потоки.

З лускотом і зойком летить десь в долину зрубане дерево в лісі, аж гори одвітно зітхають — і знову плаче трембіта. Тепер вже на смерть... Спочив хтось навіки по тяжкій праці. Закувала зозуленька та й коло Менчила... от тепер вже співаночка комусь си скінчила...

Марічка обзивалась на гру фльоари, як самичка до дикого голуба — співанками. Вона їх знала безліч. Звідки вони з'являлись — не могла б розказати. Во-

¹⁹⁾ Плови — негода, дощі.

ни, здається, гойдалися з нею ще у колисці, хлюпались у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самосійні по сіножатях, як смереки ростуть по горах. На що б око не впало, що б не сталося на світі: чи пропала овечка, полюбив легінь, зрадила дівка, заслабла корова, зашуміла смерека — все виливалось у пісню, легку і просту, як ті гори в їх давнім первіснім житті.

Марічка сама вміла складати пісні. Сидячи на землі, поруч з Иваном, вона обіймала свої коліна і потиху гойдалася в такт. Її круглі литки, опалені сонцем і од колін голі до червоних онуч, чорніли під полою сорочки, а повні губи мило ламались, коли вона починала:

Зозулька ми закувала сива та маленька.

На все село іскладена пісенька новенька...

Маріччина пісня оповідала всім добре знайому подію, ще свіжу: як зчарувала Андрія Параська, як він вмирав од того та навчав не любити чужі молодичі. Або про горе матері, якої син загинув у лісі, придушений деревом. Пісні були сумні, прості і ревні, аж краляли серце. Вона їх звичайно кінчала:

Ой, кувала ми зозулька та й коло потічка.

А хто ісклав співаночку? Иванкова Марічка.

Вона давно вже була Иванкова, ще з тринадцяти літ. Що ж тому дивного було? Пасучи вівці, бачила часто, як цап перчить козу або баран валує вівці — все було так просто, природно, відколи світ світом, що жадна нечиста думка не засмітила їй серця. Правда, кози та вівці стають од того кітні, але людям помагає ворожка. Марічка не боялась нічого. За поясом, на голім тілі, вона носила часник, над яким пошептала воріжка, їй нічого тепер не зашкодить. На згадку про це Марічка лукаво осміхалась до себе і обіймала Івана за шию.

— Любичку Иванку! Ци будемо в парі усе?

— Єк Бог даст, мое солодашко.

— Ей, ні! Велику пізьму має у серці стариня наша. Не набутися нам.

Тоді його очі темніли, і груз топірець в землю.

— Я не требую їхнею згодою. Най що хоте робе, а ти будеш моею.

— Ой мой — мой! що ти говориш...

— Що чуєш, душко.

І наче на злість старині він на танцях вимахував дівкою так, що аж постоли розсідались.

Однак не все так складалось, як думав Іван. Газдівство його руйнувалось, вже не було коло чого усім робити і треба було йти в найми.

Жура гризла Івана.

— Мушу йти в полонину, Марічко, — сумував він задалегідь.

— Що ж, йди, Іванку, — покірно обзивалась Марічка. — Така нам доля судилась...

І вона співанками косичила їх розлучення. Їй було жалко, що надовго перервуться їхні стрічі в тихому лісі. Обіймала за шию Івана та, тулячи до його лица біляву голівку, стиха співала йому над вухом.

Изгадай мні, мій миленький,
Два рази на днину,
А я тебе изгадаю
Сім раз на годину.

— Изгадаеш?

— Изгадаю, Марічко.

— Нічю! — потішала вона його. — Ти меш, сарако, вівчарити, я му сіно робити. Вилізу на копицю та й си по-

дивлю в гори на полонинку, а ти мені затрембітай... Мож почую. Як муть мряки сідати на гори, я сяду та й си заплачу, що не видно, де пробуває милий. А як в погожу нічку зазоріє небо, я му дивитись, котра зірка над полонинков — тоту бачить Іванко... Тільки співати залишу...

— Чьому? співай, Марічко, не втрачай веселости свої, я си хутко поверну.

Але вона тільки сумно головою хитала.

Співаночки мої милі,
Де я вас подію?
Хіба я вас, співаночки,
Горами посію

— стиха обізвалась до нього Марічка.

Гой ви мете, співаночки,
Горами співати,
Я си буду, молоденька,
Сльозами вмивати.

Марічка зітхнула і ще сумніше дала:

Ой, як буде добра доля,
Я вас позбираю,
А як буде лиха доля,
Я вас занехаю.

— Отак і мені... може і занехаю...

Иван слухав тоненький дівочий голос і думав, що вона давно вже засіяла гори співанками своїми, що їх співають ліси й сіножаті, ґруні й полонини, дзвонять потоки і виспіває сонце... Але прийде пора, він поверне до неї, і вона знов позбирає співанки, щоб було одбуть чим весілля...

*

Теплим весняним ранком Іван пішов у полонину. Ліси ще дихали холодками, гірські води шуміли на скоках, а плай²⁰⁾ радісно підіймався у гору поміж вориннем²¹⁾. Хоч йому тяжко було покидати Марічку, а проте сонце і та шумлива зелена воля, що підпирала верхами небо, вливали в нього бадьорість. Він легко стрибав з каменя на камінь, наче гірський потік, і вітав стрічних, аби тільки почути свій голос.

— Слава Ісусу...

— Навіки слава.

По далеких горбах самотіли тихі гучульські оседки, вишневі од смерекового диму, яким прокурились гострі

²⁰⁾ Плай — гірська стежка.

²¹⁾ Воринне — огорожа з дерев'яних лат.

дашки оборогів ²²⁾ з запашним сіном, а в долині кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною та світив попід скелі недобрим зеленим вогнем. Переходячи потік за потоком, минаючи хмури ліси, де озивались часом дзвінком коро́ва або білиця сипала вниз під сме́реку об'їдки шишок, Іван підіймався все вище. Сонце починало пекти, і кам'яниста доріжка мулила ноги. Тепер вже хати попадалися рідше. Черемош простягся в долині, як срібна нитка, і шум його сюди не доходив. Ліси уступали місто гірським сіножатям, м'яким і повним. Іван брів серед них, як по озерах квіток, нагинаючись часом, щоб закосичить кресаню жмутком червоної грані або блідим вінком невістульки.

Полонина! Він вже стояв на ній, на цій високій луці, вкритій густою травою. Блакитне море збурених гір обляло Івана широким колом і здавалось, що ті безконечні сині вали таки ідуть на нього, готові впасти до ніг.

Вітер, гострий, як наточена бартка, бив йому в груди, його дихання в одно зливалось із диханням гір, і гордість об-

²²⁾ Оборіг — оповітка на сіно.

няла Иванову душу. Він хотів крикнути на всі легені, щоб луна покотилась з гори на гору аж до крайнеба, щоб захитати море верхів, але раптом почув, що його голос пропав би у цих просторах, як комариний писк...

Треба було спшити.

За горбком, у долинці, де вітер не так дощуляв, він знайшов стаю²³⁾, закопчену димом. Діра у стінці для диму чорніла холодним отвором. Загороди на вівці стояли порожні, і вівчарі порались там, щоб було де ночувати при вівцях. Ватаг зайнятий був добуванням живого вогню.

Заклавши в одвірку скалку, двоє людей перетягали ремінь, від чого скалка крутилась й скрипіла.

— Слава Ісусу! — привітався Іван.
Але йому нічого не одповіли.

Так само фуркала скалка, і двоє людей, скуплені й строгі, тим самим рухом перетягали ремінь. Скалка починала куритись, і скоро маленький вогник вискочив з неї та запалав з обох кін-

²³⁾ Стая — дерев'яний намет, в якому живуть вівчарі та роблять сир (будз, бриндзю.)

ців. Ватаг побожно підняв вогонь і встро-
мив в ватру, зложену коло дверей.

— Навіки слава! — обернувся він до
Ивана.

— Тепер маємо живий вогонь, а до-
ки ме він горіти, ні звір, ні сила не-
чиста не озьмеся маржини та й нас
ирщених...

І завів Ивана до стаї, де од порожніх
бербениць, путин²⁴⁾ та голих лавиць
йшов запах пустки.

— Завтра приженуть нам худібку,
коли б допоміг пан-Біг усю людям від-
дати, — обізвавсь ватаг і розповів, що
Иван має робити.

Щось було спокійне, навіть величне
в мові та в рухах полонинського газди.

— Мико!.. — гукнув він у двері, —
а розклади борше ватру у стаї...

Тонкий кучерявий Микола, з повним
жіночим обличчям, вніс в стаю вогонь.

— Ти ж хто, браччіку, будеш — вів-
чар? — зацікавивсь Иван.

— Ні, я — спузар, — одкрив зуби
Микола, — маю пильнувать ватри, аби
не згасла через все літо, бо була б бі-
да!... — Він навіть з жахом озирнувся

²⁴⁾ Пুतिना — дерев'яна посудина.

навколо. — Та й піти до потоку води, та й у ліс дров...

Тимчасом ватра розгоралась на полонині. Повним поваги рухом, як давній жрець, підкидав ватаг до неї сухі смереки та свіжу фою, і синій дим легко здіймався над нею, а далі, кинутий вітром, зачеплявся за гори, перетинав чорну смугу лісів та стелився по далеких блакитних верхах.

Полонина починала своє життя живим негасими вогнем, що мав її боронити од всього лихого, і, наче знаючи це, вогонь вивсь гордо своїм гадючим тілом та дихав усе новими клубами диму...

Чотири сильних вівчарки, поклавши в траву свої кожухи, дивились задумливо в гори, готові в одну хвилину скопити на ноги, показати зуби та наїжити шерсть.

День уже гас. Гори міняли своє блакитне убрання на рожеві з золотом ризи.

Микола кликав вечерять.

Тоді зійшлись до стаї всі вівчарі і сіли біля живого вогню, щоб в мирно-

сті з'їсти свою першу полонинську кулешу...

*

Полонинко, верховинко, чимесь так згордила, чи не тими овечками, що-сь тільки уздріла?

— Гісь! гісь, — підганяє ззаду вівчар. Вівці ліниво згинають коліна, тремтять на тонких ніжках і трусять вовну. — Гісь! гісь!.. — Голі морди, з старечим виразом зануди, відкривають слиняві губи, щоб поскаржитись бо-зна кому: бе-е... ме-е...

Иван дивиться вниз. Там десь, між горами, де люди, по зеленій отаві походжають білі ноги Марічки. Її очі звернені десь на полонину. Чи співає свої співанки? А може справді порозсівала по горах, вони зійшли квітками, а Марічка замовкла.

Ой, як будуть вівчарики
Білі вівці пасти,
Будуть мої співаночки
За кресаю класти... —

згадується йому милий дівочий голос, і він зриває квітку та закосничує нею кресаю.

Птруа... птруа... Сонце пече. Робиться душно. Котяться вівці, пирхають на бігу; кривлять старечі губи, щоб краще стяти губами солодкий храбуст, та лишають по собі свіжі бабельки. Хрусь-хрусь... хрум-хрум... треться вовна об вовну, біла об чорну, хвилюють хребти, як в озері хвильки... Бе-е... ме-е..., а собаки усе тримають отару у берегах.

Потомились вівчарки. Лягають і носять боками в траві. На довгий червоний язик, що звиса між іклами, сідають мухи. Бир-бир! — сердито гукає Іван, і вже собаки при вівцях.

Далеко, на полонині, під густим лісом, пасуться корови. Бовгар²⁵⁾ сперся в задумі на довгу трембіту.

Так поволі тягнеться час. Гірське повітря прополоскало груди, хочеться їсти. І як самотньо! Стоїш тут маленький, як бадиллина у полі. Під ногами зелений острів, що його обливають блакитні води далеких гір. А там, по суворих диких верхах, десь в безводах, в безслихах, гніздиться всяка мара, ворожа сила з якою тяжко боротись. Лиш одно — сокотися.

²⁵⁾ Бовгар — коров'ячий пастух.

Раптом до вуха долітає давно жданий поклик трембіти. Він приносить од стаї запах кулеші та диму і довгим мелодійним тремтінням оповідає, що кошари чекають на вівці...

Гісь-гісь... Мечуться пси, блеють овечки і ллються перістим потоком в долину, трясучи вим'ям, обважнілим од молока...

*

Опустіли кошари. Тиша і пустка.

Лиш в стаї тріщить негасимий вогонь і все висилає синій дим свій на мандри. Здоене молоко важко спочиває в дерев'яній посуді, над ним схилився ватаг. Він вже його заправив. З подри²⁶⁾, де сохнуть великі круглі боханці будзу, повіває на ватага вітер, але не може прогнати з стаї запаху вугля, сиру і овечої вовни. Бо тим самим пахне і ватаг. Нові бербениці й барильця німують в кутку, хоч тільки, запукай до них — і обізветься голос, що там живе. Холодна жентиця²⁷⁾ світить з коновки зеленим оком. Ватаг сидить серед свого начиння, як батько серед ді-

²⁶⁾ Подра — полица під дахом.

²⁷⁾ Жентиця — сироватка.

тей. Все воно: чорні лавки і стіни, ватра і дим, будз, бербениці й жентиця — все воно близьке і рідне, на всьому спочила його тепла рука.

Молоко уже гусне, але ще йому не пора. Тоді ватаг вийма з-за череса цілий жмуток дерев'яних колодек і починає читати. Там закарбовано все, в тій дерев'яній книзі, хто скільки має овець і що кому належить. Турбота зсува йому брови, а він уперто читає: «Мосійчук має штирнадцять дробет, а му належить»...

За стінкою стаї спузар виводить:

Питається у баранця
Круторіжка вівця:
Ци ти вrobiш, баранчику,
Зеленого сінця?

— Розспівався! — сердиться ватаг і наново перелічує карби.

Не знаєш ти, круторіжко,
Яка буде зима,
Ци ти вийдеш, ци не вийдеш
З полонинки жива... —

докінчує спузар у сінях і входить у стаю.

Закопчений, чорний, згинається над вогнем, і білі зуби блищать у нього. Вогонь потріскує стиха.

Молоко в путині жовкне і гусне. Ватаг схилився над ним скуплений, навіть суворий. Розщібає поволоі рукава і по сам лікоть занурює в нього свої голі, зарослі волоссям, руки. І так застигає над молоком...

Тепер має бути тихо у стаї, двері замкнені, і навіть спузар не сміє кинуть оком на молоко, поки там твориться щось, поки ватаг чаклує. Все наче застигло в німому чеканні, бербениці за-таїли у собі голос, притаїлись будзи на полицях, поснули сном чорним стіни і лави, вогонь ледве диха, і навіть дим соромливо втікає в вікно. Тільки по легкому рухові жил на ватагових руках помітно, що насподі, в посуді, одбувається щось. Руки оживають потроху, то підіймаються вище, то опускаються нижче, закруглюють лікті, щось плещуть, бгають та глядять там, в середині, і раптом з дна посудини, з-під молока, підіймається кругле, сирове тіло, що якимсь чудом родилось. Воно росте, обертає плескати боки, купається

в білій купелі, само біле і ніжне, і коли ватаг його виймає, зелені родові води дзвінко стікають в посуд...

Ватаг легко зітхнув. Тепер і спузар може вже глянуть. Славний родився будз, ватагові на втіху і на пожиток людям...

Одчиняються двері нарзтіж, вітер дме з подри, ватра з радости лиже чорний котел, в якому сироватка гуля коломийки, і серед диму й вогню блищать в спузара зуби...

А коли сонце заходить, ватаг виносить з стаї трембіту і трубить побідно на всі пустинні гори, що день скінчився миром, що будз йому вдався, кулеша готова і струнки чекають на нове молоко...

*

За своє літування у полонині зазнав Иван не мало пригод. Раз він побачив дивну картину. Мав уже гнати вівці до стаї, коли ненароком озирнувся на близький верх. Мряка знизилась і кутала ліс, а він став легкий і сивий, як привид. Тільки полянка зеленіла під ним та чорніла одинока смерека. І ось та смерека закурилась і почала рости. Ро-

сте та й росте — і ось виступив з неї якийсь чоловік. Став на полянці, білий, високий, і гукнув назад себе у ліс, і зараз вийшли з лісу олені, один за другим, а що вийде новий, то роги у нього все кращі та веселіші. Гуртом вибігли серни, потремтіли на тоненьких ногах та й почали щипати траву. А що розсипляться серни, то ведмідь їх заверне отак, як вівці вівчарка. А той білий пасе — ще й погейкує на худібку. Тут раптом зв'явся вітер, а те стадо як пирсне, так і пропало. Отак якби хуцнув на скло, воно заітніє, а потому щезне усе, наче нічого не було. Він показував іншим, але ті дивувалися: — «Де? Сама лиш мряка».

За два тижні «великий» — так вівчарі пошепки називали ведмедя — зарізав ще п'ять корів.

Часто негура²⁶⁾ заставала вівці у полонині. У густій мряці, білій як молоко, все пропадало: небо, гори, пастухи, — Г-ей! — кликав Іван перед себе. — Г-ей! відізнавалось глухо на його поклик, як з-під води, а звідки, де був той, що кричав — невідомо. Вівці сивим туманом

²⁶⁾ Негура — туман.

ном котились попід ногами, а далі пропадали й вони. Иван йшов безпомічний, простягнувши руки перед собою, наче боявся на щось наткнутись і кликав: — Гей!.. — Де ти? — обзивалось вже ззаду — і Иван мусів ставати. Стояв безпорадний, згублений у липкому тумані, і коли прикладав до уст трембіту, щоб обізватись, другий кінець трембіти розпливався у мряці, а здушений голос її тут же, на місці, падав йому під ноги. Так вони розгубили кілька овечок.

«Вуйко» роздер ще дві корови, але то було востаннє: добірався вночі до стаї та й настромився на кіл. Тепер його шкура сушиться на кілках і на неї брешуть собаки.

У Петрівку упали зими — і то такі тяжкі, що три дні не сходив сніг. Тоді розчохнулось багато овечок...

Зрідка приходили люди з долини. Їх обступали, питаючись навперейми:

— Що чути селом?

І, як ті діти, слухали прості оповідання про те, скільки люди вробили сіна, що буришки ²⁰⁾ нема, кукурудзи

²⁰⁾ Буришка — картопля.

ріденькі, а Мочарникова Ілена померла.

Потому всі разом, пили за здоров'я маржинки, гості набирали у бербениці бриндзі та в мирності знову спускались в долини.

Вечорами біля стаї палили вогні. Вівчарі скидали з себе одержу та трусили над ними воші або, зібравшись до купи, зголоднілі за літо без «челядини», вели безконечні масні розмови. Їх регіт покривав навіть сонні зітхання худоби.

Иван перше, ніж облягатись, кликав до себе Миколу, завжди співучого і говіркого.

— Мико!.. ходи д'мені, браччіку!..

— Почекай, браччіку Ива, я зараз, — гукав од стаї спузар, і вже звідти долітала до Івана його співанка:

Чорногора хліб не родить,
Не родить пшеницю,
Викохує вівчариків,
Сирок і жентицю...

Микола був сиротою і виріс у полонині, — «Плекали мя вівці» — говорив він про себе, пригладжуючи непокірні кучерики.

Упоравшись, лягав спузар біля Івана, ввесь чорний, пересичений димом, й блищав молодими зубами при вогні ватри. Іван присувався ближче до нього, ловив Миколу за шию й прохав:
— Оповідж, браччіку, казку якусь, ти їх багато знаєш...

З чорного неба капали зорі й пливла по ньому білим шумом небесна ріка.

В долинах дрімали гори.

— Відай ростут, — кидав наче до себе Іван.

— Хто?

— Гори.

— Перше росли, тепер перестали...

Микола мовкне, але потім додає стиха:

— З первовіку не було гір, лише вода... Таке вода, гейби море без берегів. Та й Бог ходив водою. Але раз він уздрів, що на воді крутиться шум. — «Хто ти є?» — запитав. А воно каже: — «Не знаю. Живий сме, а ходити не можу». А то був Аридник. Бог про него не знав, бо він був як Бог з первовіку. Дав Бог йому руки та й ноги, і ходять вже разом оба побратими. От вкучилось їм все по воді ходити, схотів Бог землю зробити, а як дістати з дна моря

глини — не знає, бо Бог все знав на світі, лише нічого не вмів зробити. А Аридник мав силу до всього та й каже: — «Я бих туди пронир». — «Пронири». — От він пірнув на дно, згріб в жменю глини, а решту сховав до рота для себе. Узяв Бог глину, розсіяв. — «Більше нема?» — «Нема». — Поблагословив Бог ту землю та й почала вона рости. А та, що в роті у сотони, росте й собі. Росте та й росте, вже й рота розперла, не можна йому дихати вже, очі на лоба лізуть... — «Плюй!» — радить Бог. Зачав він плювати та й де лиш плюне, там виростають гори, одна вища за другу, до самого неба доходять. Вони б і небо пробили, коли б Бог не закликав. Відтоді перестали гори рости...

Дивно Іванові, що такі красні гори, такі веселі, а сотворив їх злий.

— Кажі, браччіку, далі, — просить Іван, а Микола знов починає:

— Аридник був здатний до всього, що надумав — зробив. А Бог, як що хотів мати, мусів вимудровувати в него або украсти. Поробив Аридник вівці, зробив си скрипку і грає, а вівці пасуться. Побачив Бог та й вкрав того в не-

го і вже обоє пастушать. Що є на світі — мудрощі, штудерація всяка — то все від него, від сотони. Де що лиш є, віз, кінь, музика, млин або хата — все вигадав він... А Бог лиш крав та давав людям. Таке то...

Раз Арідник змерз та й, щоб загри- тись, вигадав ватру. Прийшов Бог до ватри і дивиться на вогонь. А той вже знає, чого він — «Все ти, каже, у мене покрав, а цього не дам». — Але дивить- ся Арідник, а Бог кладе теж ватру. Так йому стало досадно, що він озьмив та й- плюнув у божу ватру. А з тої слини і знявся над вогнем дим. Пер- ша ватра була без диму, чиста, а від- тоді курить...

Довго Микола оповідає, а коли нена- роком згадає чорта, Иван христить гру- ди під кептарем. Микола ж тоді плює, аби нечистий не мав над ним сили...

Занедужав Микола — і Иван замість нього пильнує ватри. Проти вогню, на лаві, спить ватаг, а там, в кутку, де неспокоїно хвилюють тіні од бербє- ниць, постогнує хорий. В чорнім котлі кипить вода, дим збивається вгору, під дах вилітає крізь гонти. Часом нечистий дихне у діру, і тоді дим з силою буха

та гризе очі, але то добре, бо не можна заснути. А сон налягає. Щоб одігнати його, Іван встромлює очі в живий вогонь. Він мусить сокотити вогонь, цю полонинську душу, бо хто знає, щоб сталось, якби не вберіг! Весела грань сміється до Івана з-під важкого накладу і раптом чезне. Перед очима плывуть вже зелені плями, розпливаються у царинки, у смерековий ліс. По царинці ступають білі ноги Марічки. Вона кидає в поліг граблі і простягає до нього руки. І в мить, коли Іван ось-ось має почути м'яке тіло Марічки на своїх грудях, з лісу виходить з риком ведмідь, а білі вівці мечуться в бік і одділяють його од Марічки. — «Ху, пек ті та цур!.. Невже заснув?» Жар з ватри кліпає оком, ватаг хропе, а під чорним покривалом рухливих тіней стогне Микола.

Чи не пора варити кулешу на сніданок для вівчарів?

Іван виходить з стаї.

Тиша і холод обіймають його. Десь в загородах диха худібка, збились вовною вівці, слабо блищать біля застайок ватри. Вівчарки обступили Івана, витягають залежане тіло, гребуться і

труться до ніг. Чорні гори залляли долини, як велетенська отара. Вони вікують у такій тиші, що чують навіть дихання худоби. А над ними розстелилося небо, ця полонина небесна, де випасаються зорі, як білі овечки. Чи ще щось є в світі, опріч цих двох полонин? Одна послалась долем, друга горою, а між ними, як дрібна цятка, чорніє пастух.

А може нема нічого. Може ніч затопила вже гори, може зсунулись гори, роздушили усе живуще, і лиш одне Иванове серце глухо калата під кептарем у безконечних мертвих просторах? Самота, як біль зубів, почина ссать йому серце. Щось велике, вороже душить його, ця затверділа тиша, байдужний спокій, цей сон небуття. Нетерплячка стука йому до голови, за горло хапає неспокій — і, стрепенувшись раптом, він з криком, улюлюканням і зойком кидає собою у полонину, щоб серед гвалту вівчарок, дико ревучим клубком зламати тишу, розбити ніч на скалки, як камінь шибку. Ов-ов-во!.. одзиваються збуджені гори... га-га-га... — повторяють в тривозі далекі верхи, і знову зімкнулась розбита тиша. Вівчарки верта-

ють назад, скалять до Івана зуби та махають хвостами.

Але зробилось іще сумніше. Схотілось сонця, веселого шуму ріки, тепло-го хатнього духу, розмови. Жаль вхо-пив серце, солодка туга. Згадки почали його заливати та хвилюватись перед очима... І раптом почув він тихо: — «Ива-а!» Хтось його кликав. О! знову — «Ива-а!..»

Марічка? Де вона взялась? прийшла на полонину? Вночі? заблудилась і кличе? Чи може йому причулось? Ні, вона тут. Серце калата в Іванових гру-дях, але він вагається ще. Куди іти? І знову утретє долітає до нього звідкись. — «Ива-а!..» Марічка... вона... напев-но... Він біжить навпростець, без стежки, туди, звідки чув голос, але стрічає лиш прірву, кудюю не можна ні збігти, ані дістатись на полонину. Стоїть і загля-дає у чорну безодню. Тоді йому робить-ся ясно, це його кличе лісна. І христя-чи груди та озираючись лячно, він повертає до стаї.

Пора варити кулешу. В киплячий ка-зан він сипле муку, крає її навхрест, і скоро запашна пара мішається з за-

пахом диму. Ватаг потягається вже... почина дніти. Але хто його кликав? А може то була таки Марічка?

Його тягне подивитися ще, коли видніше. Йде в полонину. Холодні роси сідають йому на постолі, небо зачервонілось і зблідли зорі. Иван виходить на верх — і раптом холоне. Де він? Що з ним? Куди ділися гори? Води обляли кругом полонину, потопили верхи, і полонина пливе самотою в безкрайому морі. Од Чорногори подихнув вітер, повні води хвилюються стиха, чутно, як невидиме ще сонце росте в глибині, а ось виткнувся з моря весь сивий верх, з якого стікає вода. Сильніше подиха холод, зростають вали на морі, і верхи, один за другим, пробиваються з білої піни. Світ наче наново родився. Води постікали з верхів і ходять вже під ногами, сонце простелило на небі свою корону і ось-ось покаже лице, а з стаї несеється сумний голос трембіти і будить зо сну полонину.

*

Так літував Иван у полонині, аж поки вона не спустіла. Стекла маржинка назад в долини, розібрана хазяями, од-

трембітали своє трембіти, лежать стоптані трави, а вітер осінній заводить над ними, як над мерцем. Лишилися тільки ватаг із спузарем. Вони мусить чекати, аж згасне вогонь полонинський, що сам народився, неначе Бог, сам має заснути. А коли і їх вже не стало, на засмучену полонину приволіклась марата й нипа по стаї й по загородах, чи не лишилось чого для неї.

•

Недаремно Иван поспіша з полонини: він не застав Марічки живою. За день перед цим, коли брела Черемош, взяла її вода. Несподівано заскочила повінь, люті габи³⁰⁾ збили Марічку з ніг, кинули потім на гоц і понесли поміж скелі в долину: Марічку несла ріка, а люди дивились, як крутять нею габи, чули крики й благання і не могли врятувати.

Иван не вірив. Це, певно, штуки Гутенюків. Дізнались про їхнє кохання й сховали Марічку.

А коли зо всіх боків чув лиш те саме, рішив шукати тіла. Мусіло ж прибитися десь до кашіци, люди мали його

³⁰⁾ Габа — хвиля, гоц — водоспад, кашіца — дерев'яна обшивка берегів.

спіймати. Пішов вздовж річки, повний пекучого гніву і злоби до її вічного шуму, до киплячої люті.

В одному селі знайшов таки тіло. Його вже витягли на зарінок, але він не пізнав в ньому Марічки. Це не Марічка була, а якийсь мокрий лантух, синя кривава маса, стерта річним камінням, як у млині...

Великий жаль вхопив Івана за серце. Зразу його тягло скочити з скелі у крутіж: — «На, жери і мене!» Але потому щемлячий тусок погнав його в гори, далі од річки. Затуляв вуха, щоб не чути зрадливого шуму, що прийняв в себе останнє дихання його Марічки. Блукав по лісі, поміж камінням, в заломах, як ведмідь, що зализве рани, і навіть голод не міг прогнати його в село. Знаходив ожини, гоґози, пив воду з потоків і тим живився. Потому щез. Люди гадали, що він загинув з великого жалю, а дівчата склали співанки про їхнє кохання та смерть, які розійшлися по горах. Шість літ не було чути про нього, на сьомий раптом з'явився. Худий, зчорнілий, багато старший од своїх літ, але спокійний. Опо-

відав, що пастишив на Угорському боці. Ще рік так походив, а відтак оженився. Треба ж було газдувати.

Коли замовкли стріли пістолів і одспівали весілля, а жінка пригнала до загороди вівці й корови, Иван був задоволений навіть. Його Палагна була з багацького роду, фудульна здорова дівка, з грубим голосом і властою шиєю. Правда, вона любила пишне лудіне, і не мало десь піде грощей на шовкові хустки та дорогі згарди, але то байка! Поглядаючи на овечки, що блеяли в загородах, на свій писаний ботей³¹⁾, на корови, що дзвонили та рули по випасах в лісі, він не журився.

Тепер він мав коло чого ходити. Не був жадний багатства — не на те гуцул живе на світі — саме плекання маржинки сповняло радістю серце. Як дитина для мами — такою була для нього худібка. Ввесь час, всі думки займала турбота про сіно, про вигоди маржинці, щоб не заслабла, щоб хто не зурочив, щоб вівці щасливо котились, а корови уположались. Скрізь, од усього, була небезпека, і треба було добре глядіти

³¹⁾ Ботей — стадо.

маржину од гадини, звіра і од відьом, які всякими способами потягали манну з корів та потинали худібку. Треба було багато знати, підкурювать, ворожити, збирати помічне зілля і замовляти. Палагна йому помагала. З неї була добра газдиня, і свої вічні турботи він ділив з нею.

— Ну і сусіди дав нам пан-Біг! — жалілась вона чоловікові. — Війшла даві в притули Хима, глянула на ягнета та як сплесне в долоні: — «Ій! які вони файні!»! — На, маєш, гадаю собі. Не встигла та за поріг, а двоє ягнет закрутились на місці — та й вже по них... Ігій на тебе, відьмо!..

— А я йду сночі, — оповідав Иван, — повз її хату та й дивлюся — кочеться шос кругле, гейби капшук. Та й світиться так, наче зірниця. Став я й дивлюси, а воно по царині, через воринне та й просто в Химині двері... Абих так здоров був!.. Якби був догадався та сняв свої гачі, може б ними відьму імив, а так пропало...

З другого боку, на найближчім горбі, сусідив Юра. Про нього люди казали, що він богує. Він був як бог, знаючий

і сильний, той градівник і мольфар. В своїх дужих руках тримав сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я маржини й людини, його боялись, але потребували усі.

Траплялось, що і Іван звертався до нього, але за кожним разом, стрічаючи погляд чорних пекучих очей мольфара, спльовував непомітно: — «Сіль тобі в оці!»

Проте, найгірше докучала їм Хима. Стара улеслива баба, завжди така привітна, вона вечорами перекидалась в білого пса та нипала по загородах сусідських. Не раз Іван метав сокирою в неї, жбурляв вилами та проганяв.

Ряба корова на очах худла і все менше та менше давала подою. Палагна знала, чия то справа. Вона підглядала, говорила примівки, по кілька разів на вечір бігала до корів, вставала навіть вночі. Раз наробила такого крику, що Іван біг в загороду як навіжений і мусів одганяти од порога велику жабу, що намагалась перелізти у хлів. Але жаба раптом десь зeszла, а з-за вориння скрипів вже голосок Химин:

— Добрий вам вечір, сусідоньки красні!.. хе-хе...

Безвстидна!

Чого тільки вона не виробляла, ота родима відьма! Перекидалась у полотно, що біліло смерком попід лісом, повзла вужем або котилась горбами прозорим клубком. Співала нарешті місяць, щоб було темно, як іде до чужої худоби. Не один присягався, що бачив, як вона терницю доїть: заб'є у неї чотири кілки, неначе дійки — і надоїть повну дійницю.

Скільки клопоту було в Івана! Він не мав навіть коли спам'ятатись. Газдівство потребувало вічної праці, життя маржини так тісно в'язалось з його власним життям, що витісняло всякі інші думки. Але часами, несподівано зовсім, коли він зводив очі на зелені царинки, де спочивало в копицях сіно, або на глибокий задуманий ліс, звідти злітав до нього давно забутий голос:

Изгадай мні, мій миленький,
Два рази на днину,
А я тебе изгадаю...
Сім раз на годину...

Тоді він кидав роботу і десь пропадав. Фудульна Палагна, що звикла шість день на тиждень робити і тільки в свя-

то одпочивала, пишаючись красним лудінем, сердито дорікала за його примхи. Але він гнівавсь:

— Затися. Пазь лиш своє і дай мені спокій...

Він сам сердивсь на себе; — На що воно? — і винувато йшов до худоби.

Приносив їй хліба чи грудку соли. З довірливим риком тяглася до нього біланя або голубаня, висувала теплий червоний язик і разом з сіллю лизала руки. Вогкі блискучі очі приязно дивились на нього, а теплий дух молочного вим'я та свіжого гною знову вертали втрачений спокій і рівновагу.

В кошарі його обливало ціле море овець, таких маленьких, круглих. Вони знали господаря свого, ці барани і ягниці, і з радісним беканням терлись до його ніг. Він запускав пальці в пухнату вовну або з батьківським почуттям брав на руки ягня — і дух полонини віяв тоді над ним та кликав у гори. Ставало спокійно і тепло на серці.

У цьому була Іванова радість.

Чи він кохав Палагну? Така думка ніколи не займала його голови. Він газда,

вона газдиня, і хоч дітей у них не було, зате була худібка — чого ж ще більше? На добрім хазяйстві Палагна набралась тіла, стала повна й червона, курила люльку, як Иванова мати, носила пишні шовкові хустки, а на воластій шії блищало у неї стільки намиста, що челядь з заздросців аж розсідалась. Вони їздили разом до міста або на храм. Палагна сама сідлала свого коня і закладала червоний постіл в стремено так гордо, неначе всі гори належали тільки до неї. На храмах були люди та далекі роди, пінилось пиво, лилась горілка, злітались усякі новини з далеких гір, Иван обіймав молодиці, Палагну цілували чужі чоловіки — ото диво яке! — і вдоволені, що набулись так файно, вони вертались знову до щодених турбот.

До них теж приїздили чесні газди в гостину.

— Слава Ісусу. Як жінка, маржинка, чи дужі?

— Гаразд, як ви?..

Засідали за мережаний стіл, тяжкі в своїм овечім убранні, і споживали вкупі свіжу кулешу та гусянку гостру, од якої облазив язик.

Так ішло життя.

Для праці — будні, для ворожіння — свято.

На святій вечір Іван був завжди в дивнім настрої. Наче переповнений чимсь таємничим й священним, він все робив поважно, неначе службу божу служив. Клав Палагні живий вогонь для вечері, стелив сіно на стіл та під столом, і з повною вірою рикав при тім як корова, бляев вівцею та ржав конем, аби велася худоба. Обкурював ладаном хату й кошари, щоб одігнати звіра й відьом, а коли червона од метушні Палагна серед курива того ознаймляла на-решті, що готові усі дванадцять страв, він перше, ніж засісти за стіл, ніс тайну вечерю худобі. Вона першою мусіла скуштувати голубці, сливи, біб та логазу, які так старанно готувала для нього Палагна. Але це було не все. Ще годилось закликать на тайну вечерю усі ворожі сили, перед якими берігся через ціле життя. Брав в одну руку з стравою миску, а в другу сокиру і виходив на двір. Зелені гори, убравшись у білі гуглі, прислухалися чуйно, як дзвеніло на небі золото зір, мороз блискав срібним мечем, потинаючи згуки в по-

вітрі, а Иван простягав руку у цю скуту зимою безлюдність і кликав на тайну вечерю до себе всіх чорнокнижників, мольфарів, планетників всяких, вовків лісових та ведмедів. Він кликав бурю, щоб була ласкава прийти до нього на ситі страви, на палені горілки, на вечерю святу — але вони не були ласкаві, і ніхто не приходив, хоч Иван спрошував тричі. Тоді він заклинав їх, щоб не з'являлись ніколи — і легко зітхав.

Палагна чекала в хаті. Вогонь в печі лежав, втомившись, тихо дрімаючи жаром, страви спочивали на сіні, різдвяна мирність спливала з темних кутків, голод тягнув до їжі, але вони ще не сміли сісти за стіл. Палагна поглядала на чоловіка — і в згоді вони разом згинали коліна, благаючи Бога, щоб припустив до вечері ті душі, що їх ніхто не знає, що пропадом пропадають, бутинами побиті³²⁾, дорогами покалічені, водами потоплені. Ніхто за них не згадає, ані встаючи, ані лягаючи, ніхто не згадає, дорогою йдучи, а вони бідні душі, гірко пробувають у пеклі, чекаючи вечора святого.

³²⁾ На роботах у лісі.

І коли так молились, Іван був певний, що за плечима у нього плаче, схилившись, Марічка, а душі нагло померлих невидимо сідають на лави.

— Продуй перше, ніж маєш сісти! — вимагала від Івана Палагна.

Але він знав і без неї. Старанно продмухував місце на лаві, щоб не привалить яку душу, і засідав до вечері...

На Маланки до маржини у загороду приходив сам Бог. На високому небі ясно горіли зорі, люто тріщав мороз, а сивий Бог ішов босоніж по пухкому снігу і тихо одхиляв двері кошари.

Прокинувшись вночі, Іван наслухав і, здавалося, чув, як лагідний голос питає маржинку: — «Ци ти, худібко, наїджена, напоена добре? — Ци сокотить тебе газда?» — Радісно бляяли вівці, веселим риком обзивались корови — газда доглядає їх добре, сумлінно, поїть, годує і навіть нині вичесав шерсть. Тепер пан-Біг напевно обдарує його новим приплодом.

І Бог давав приплід. Овечки мирно котились, чинили ягнички, корови щасливо уположились.

Палагна вічно заклопотана була своїм ворожінням. Палила поміж маржиною

ватру, аби вона була світуча, красна, як боже світло, аби до неї не мав приступу злий. Вона робила, що тільки знала, аби худоба була така тиха, як корінь в землі, така манниста, як у потоці вода. Вона так ніжно промовляла до неї:

— Ти меш годувати мене і мого газду, а я тебе буду шанувати, щоб ти легко спала, щобис рідко рикала, щоби тебе чередінниця не пізнала, де ти ночувала, де ти стояла, щоби тебе хто не бурік...

Так йшло життя, худоб'яче й людське, що зливались до купи, як два джерельця у горах в один потік.

*

Пісно обляглись перед Юрієм люди, хоч рано мали вставати.

Палагна збудилась, як тільки почало дніти. «Чи ще не рано?» — подумала в голос, але зараз згадала, що нині свято і треба йти на царинку. Одкинула теплий ліжник і встала на ноги. Иван ще спав, піч позіхала в кутку чорним отвором пащі, а під нею сумно бренив цвіркун. Палагна розцібнула сорочку, скинула з себе, постояла гола посеред хати і, боязко озираючись на Ивана,

пішла до дверей. Скрипнули двері, і ранішній холод обвіяв їй тіло. Гори ще спали. Спали ще смерекові ліси, як ченці строгі, посірілі за ніч царинки і сиві шпилі, що розпливались в тумані. Холодна мрич підіймалась з долини та простягала білі мохнаті лаби до чорних смерек, а під блідим ще небом оповідав свій сон Черемош.

Палагна ступала по мокрій росі царинки і тремтіла в ранішнім холодку. Вона була певна, що ніхто її не побачить, а якби й побачив, то що? Завісно, шкода була б, якби пропало її ворожіння. Іншої думки в неї не було. На Благівіщення ще вона закопала у муравлисько сіль, булку й намисто, і нині треба було все те звідти дістати. Помалу звикла до зимна. Її туге тіло, що не знало ще материнства, свобідно і гордо пливло в молодих травах царинки, таке рожеве і свіже, як позолочена хмара, переповнена теплим весняним дощем. Нарешті спинилась під буком. Але перше, ніж розкопачь муравлисько, вона підняла вгору руки і потяглась смачно всім тілом, хруснувши кісточками. І враз почувла, що тратить силу. Щось їй недобре. Опустила безвладно руки, гля-

нула перед себе і раптом впірнула в чорну вогнисту безодню, що не пускала її від себе.

Юра-мольфар стояв по той бік вориння і дивився на неї.

Вона хотіла крикнута на нього — і не могла. Хотіла закрити груди руками — й не мала сили їх зняти. Намагалась втекти — і вросла в землю. Стояла безсила, сливе зомліла, і уперто дивилась у дві чорні жаринки, що випили з неї всю силу.

Врешті у ній ворухнулася злість. Пропало ціле ворожіння! Палагна зробила над собою зусилля, щоб підняти ту злість, і сердито обізвалась до нього:

— Чого вилупив баньки? не видів?

Не спускаючи з неї очей, якими скував її всю, Юра блимнув зубами:

— Такої, як ви, Палагно, біг-ме не видів.

Й закинув ногу через воринне.

Вона бачила добре, як плили до неї ті дві жаринки, що спопелили їй волю, а все ж стояла, не здатна поворухнутись чи то в солодкім, чи то в жахливім чеканні.

Він був вже близько. Бачила мережані шви кептара... блискучі зуби в

отворі рота... напівпідняту руку... Тепло його тіла зблизька війнуло на неї, а вона все ще стояла.

І аж коли залізні пальці стиснули їй руку та потягли до себе, вона з криком шарпнулась і побігла до хати.

Мольфар стояв, роздуваючи ніздрі, і дивився услід, як біле Палагнине тіло вигиналось на травах, мов габи з Черемоші.

Потому, коли Палагна вже щезла, він переліз знову воринне і знов почав розсівать по царинці попіл од учорашньої ватри, аби корови та вівці, що будуть тут пастиь, пишно плодились, щоб кожна ягничка чинилась по двое...

Палагна прибігла додому лиха. Добре, що хоч Иван нічого не бачив. Ну, і сідонько файний, смага б ти взяла! Не мав коли приступитись до неї... Ігій на тебе!.. А що ворожіння пропало — то вже пропало... Вагалась, чи казати про Юру Иванові чи дати спокій. Ще бійка готова вийти з того та сварка, а з мольфаром лиш зачепись... От було дати в лице та й вже... Але Палагна знала, що не годна зняти на нього руку. Навіть при одній думці про це почувала млість у всім тілі, в руках і в ногах,

якусь солодку знемогу. Чула немов павутиння на всьому тілі од гарячого погляду чорних очей, од блиску зубів в пожадливо одкритому роті. І що б вона не робила в той день, мольфарів погляд її в'язав.

Вже зо два тижні минуло від того часу, а Палагна Иванові не казала про стрічу з Цром. Вона лиш придивлялась до чоловіка. Щось було важке у ньому, якась жура його гризла та ослабляла тіло, щось старе, водянисте світилось в його стомлених очах. Помітно худ, став байдужий. Ні, Юра кращий. Коли б захотіла мати любаса, узяла б Юру. Але Палагна була фудульна, її силком не візьмеш. До того була сердита на мольфара.

Раз вони стрілись біля ріки. Палагні не мить здалося, що вона гола, що тонке павутиння опутало все тіло її. Вона наче крізь сон почула:

— Як спали, Палагночко-душко?

На язиці в неї вертілась відповідь: — «Гаразд, як ви?» — але вона здержалась, накопилила губу, гордо підняла голову і минула його, немов не бачила навіть.

— Як дужі? — почула ззаду вдруге.

Але не обернулась.

— Ну, тепер начувайся біди, — подумала з страхом.

І справді, ледве вернулась додому, Иван стрів її звісткою, що здохла ягничка. Але на диво їй ані трошки не жалко було ягнички. Навіть злість брала, що Иван так побивається дуже за нею.

Юра більше не переходив Палагні дороги. Однак її думка все частіше зверталась до нього. Цікаво й охоче прислухалась Палагна оповіданням про його силу і дивувалась, скільки він може, той палкий Юра, що не видів кращої од Палагні! Він був могутній, потужний, все знав. Од його слова гинула зразу худоба, сохла й чорніла, як дим, людина; він міг наслати смерть і життя, розігнать хмару і сперти град, вогнем чорного ока спопелить ворогів і запалити в жіночому серці кохання. Він був земним богом, той Юра, що хотів Палагні, що простягав по неї руки, в яких тримає світові сили.

Її серце часами в'яло для корів і чоловіка, вони там блідли, як розсівається мрич, що на хвилинку сіда на смереки. З нудьгою вона йшла на чаринку, під бук, і там почувала на своїх гру-

дах тепле дихання Юри, залізні пальці його руки. Він мав би з неї любаску, коли б тоді з'явився.

Але він не з'являвся.

Була гаряча днина. Игрець закурився, земля парувала, од Чорногори бігли безперестанку хмари та виливались дощі, на які збоку світило сонце. Так було парно, що Палагна нізащо не полізла б на грунь, коли б не приснився їй сон, який віщував для худоби недобре. Вона хотіла одвідать корови у лісі. Круг неї гори курились од мричі, наче скипіли гірські потоки і запарували. Черемош знизу шумів. Йому твердо було лежати на скелях, і він перескакував з каменя на камінь. Але ледве встигла Палагна злізти на верх, коли од Чорногори махнув крилом вітер і захитав дерева. — «Коли б не було бурі», — погадала вона і обернулась лицем до вітру. Ну, так і є... Там клекотіла важка сіньобіласта хмара. Здавалось, сама Чорногора знялася в небо, готова спуститись на землю та все роздушити. Вітер біг перед нею та розпихав смереки, а гори й долини зчорніли одразу, як тіля пожежі. Нічого було і думать іти далі. Палагна заховалась під наметом

смереки. Смерека скрипіла. Здалеку м'яко котився грім; тіні прудко бігли по горах, змиваючи фарби, а високі гаджуги згинались удвоє по далеких верхах. — «Ще аби градом не вергло», — лякалась Палагна, загортаючись у кептар.

А над головою уже шуміло. Там, в Чорногорі, чорнокнижники сікли десь лід по замерзлих озерах, а душі страчених нагло збирали той лід у міхи і мчались з ними на хмарах, щоб розсівають по землі. «Пропадуть сіножаті, засипле їх льодом і буде плакати голодна худібка», — думала гірко. Але не встигла скінчити думки, як вдарив грім. Захиталися гори, гаджуги впали верхами на землю, земля піднялась, і все закрутилось у вихрі. Палагна ледве встигла вхопитись за стовбур і мов крізь туман побачила раптом, як дряпавсь на гору якийсь чоловік. Боровся з вітром, розкидав ноги, неначе рак, хапався руками за камінь і все дерся на верх. Ось він вже близько, зігнувся удвоє, біжить — і врешті став на вершку. Палагна пізнала Юру.

— Це певно до мене... — налякалась Палагна, але Юра, видимо, її не бачив.

Став проти хмари, одна нога наперед, і склав руки на грудях. Закинув назад бліде обличчя і вперся похмурим оком у хмару. Стояв так довгу хвилину, а хмара ішла на нього. І раптом сильним рухом він кинув кресаню на землю. Вітер зараз звіяв її в долину і підхопив на голові в Юри довго волосся. Тоді Юра підняв до хмари ціпок, що тримав у руці, і крикнув у синій клекіт:

— Стій! Я тебе не пускаю!...

Хмара подумала трохи і пустила в одповідь вогняну стрілу.

— Ой! — закрила Палагна очі рукою, як розсипались гори.

Але Юра так само міцно стояв, і кучері вились на голові в нього, як у гнізді гадуки.

— Ага! ти так! — крикнув Юра до хмари. — То я мушу тебе заклинати. Я заклинаю вас, громи й громовинята, тучі і тученята, я розганяю тебе, фортуно, наліво, на ліси й води... Іди, рознесися, як вітер, по світі... Розсядься й розсипся, ти тут сили не маєш...

Але хмара тільки моргнула зневажливо лівим крилом і почала завертати направо, понад царинки.

— Нещасте! — стиснула руки Палагна, — чисто виб'є сіна...

Однак Юра не хотів піддатись. Він лиш зблід дужче, лиш очі потемніли у нього. Коли хмара направо — то він направо, хмара наліво — і він наліво. Він бігав за нею, борючись з вітром, махав руками, грозив ціпком. Він вився, як в'юн, по горі, завертаючи хмару, мочувався з нею, спирав... Ось-ось, ще трошки, ще з цього краю... Чув в грудях силу, метав громи з очей, здіймав руки угору і закликав. Вітер розвіяв його кептар та бив у груди, хмара гарчала, плюскала громом, завертала в очі дощем, драгліла над головою, готова впасти, а він, залитий потом, левде переводячи дух, метався грунем в нестямі, боячись втратить останні сили. Чув, що сили вже слабнуть, що в грудях пусто, що вітер рве голос, дощ залива очі, хмара перемагає і вже остатнім зусиллям підняв до неба короткий ціпок:

— Стій!..

І хмара раптом спинилась. Підняла здивовано край, сперлась, як кінь на задні ноги, заклекотіла внутрішнім гнівом, одчаєм знесилля і вже просила:

— Пусти! де ся подіну?

— Не пущу!

— Пусти, бо гинем! — крикали жалібно душі, згинаючись під вагою переповнених градом мішків:

— Ага! тепер ти просиш!.. Я тебе закликаю: іди у безвісти, у провалля, куди коні не доіржуть, корови не дорікують, вівці не доблеюють, ворони не долітають, де християнського гласу не чути... Туди пускаю тебе...

І дивна річ — хмара скорилась, покірно повернула наліво і розв'язала мішки над рікою, засипаючи густим градом зарінок. Біла завіса закрила гори, а в глибокій долині щось клекотіло, ламалось, глухо шуміло. Юра упав на землю і важко дихав.

А коли сонце продерло хмару і мокрі трави враз осміхнулись, Юра наче у сні побачив, що до нього біжить Палагна. Вона сяла уся привітно, як сонце, коли нагнулась над ним з турботним питанням:

— Ци тобі, Юрчику, не сталося чого лихого?

— Нічьо, Палагночко-душко, нічьо... Ади! Я одвернув бурю...

І простяг руки до неї.
Так Палагна стала любаскою Юри.

*

Иван дивувався Палагні. Вона і перше любила пишно вбиратись, а тепер наче щось вступило у неї: навіть у будень носила шовкові хустки, дорогі й писані мудро, блискучі дротяні запаски, а важкі зґарди гнули їй шию! Часом щезала з дому і верталася пізно, червона, розтріпана, п'яна неначе.

— Де ти волочишся все! — сердивсь Иван. — Гляди, газдине!

Але Палагна тільки сміялась.

— Овва! то вже мені і погуляти не вольно... Я хочу набутись. Раз жиємо на світі...

Що правда, то правда, життя наше коротке — блисне та й згасне, — Иван сам так думав, але ж бо Палагна занадто. Щодня вона запивалася в корчмі з Юрою-мольфарем, прилюдно цілувалася і обіймалася з ним, не криючись навіть, що має любаса. Хіба вона перша! Відколи світ світом, не бувало того, щоб тільки одного триматись.

Всі говорили про Палагну та Юру, чув і Иван, але приймав усе байдуже. Як мольфар, то й мольфар. Палагна

цвіла і веселилась, а Иван нидів і сох, втрачаючи силу. Він сам дивувався тій зміні. Що сталося з ним? Сили покидали його, очі, якісь розпорошені й водянисті, глибоко запалились, життя втрастило смак. Навіть маржинка не давала колишньої втіхи. Чи йому пороблено що, чи хто урік? Не мав до Палагни жалю, навіть кривди не чув у серці, хоч бився за неї з Юром.

Не в злости, а для «годиться», коли люди звели. Якби не Семен, його побратим, що заступивсь за Ивана, може б нічого не було.

Бо, стрівшись раз в корчмі, Семен вдарив Юру в лице.

— А ти, лайдаку якийсь, тобі що до Палагни, не маєш своєї жони!

Тоди Иванові соромно стало. Він скочив до Юри.

— Пазь своєї Гафії, а моєї не руш!
— і затряс барткою в Юри перед лицем.

— Ти купив її на торзі? — спалахнув Юра.

Його бартка так само мигтіла перед очима в Ивана.

— Потеруха б та стерла!..

— Опришку еден!..

— На, маєш.

Иван тям перший, просто в чоло. Але Юра, умиваючись кров'ю, встиг рубанути Івана між очі і об'юшив його аж до грудей. Посліпли обое од хвилі гарячої крові, що заливала їм очі, а все ж кресали бартку о бартку, усе гатили один одному в груди. Вони танцювали смертельний танець, оті червоні маски, з яких парувала гаряча кров. Юра мав вже скалічену руку, але щасливим вда-ром раптом зламав на двоє Іванову бартку. Иван зігнувся, чекаючи смерти, та Юра вгамував свою лють на бігу і гарним, величним рухом одкинув на бік свій топірець.

— На безоружного з бартков не йду!..
Тоді вони взялись за барки.

Їх ледве розборонили.

Ну, що ж. Иван обмив свої рани, за-красивши Черемош кров'ю, та й пішов межі вівці. Там знайшов свій спочинок й розраду.

Однак бійка не допомогла. Все залишилось, як було. Так само Палагна не три-малася хати, так само марнів Иван. Його шкура зчорніла та обліпила кості, очі запались ще глибше, його жерла гарячка, роздратовання і неспокій. Він навіть втратив охоту до їжі.

— Не інакше, як мольфарева справа,
— гірко думав Іван, — наважився на
життя, хоче з світа мя звести та й
сумить...

Він ходив до воріжки, та одвертала,
не допомгло: відай мольфар сильніший.

Іван навіть упевнився у тім. Прохо-
дячи якомсь повз хату Юри, він почув
голос Палагни. Невже вона? Йому спер-
ло у грудях.

Притиснувши серце рукою, Іван при-
клав вухо до брами. Не помилився. Там
була Палагна. Шукаючи шпари, щоб
зазирнути у двір, Іван тихо посувався
попід баркан. Нарешті йому удалось
знайти якусь дірку у баркані, і він по-
бачив Палагну і мольфара. Юра, заг-
нувшись, тримав перед Палагнуою гли-
няну ляльку і тикав пальцями в неї од
ніг до голови.

— Б'ю кілок тут, — шептав зловісно,
— і сохнуть руки та й ноги. В живіт,
карається на живіт, не годен їсти...

— А ек би у голову вбив? — питала
цікаво Палагна.

— Тоді гине в той мах...

Це ж вони на нього змовлялись!..

Свідомість того туманом шибнула до
голови Івана. От, скочить через бар-

кан і забити обох на місці. Иван стиснув рукою бартку, зміряв очима баркан, але раптом зів'яв. Знесиля й байдужність знову облягли все його тіло. На що? до чого? Так вже певно йому судилось. Він змерз одразу, безсило опустив бартку і посунувся далі. Ішов спустілий, не чуючи землі під ногами, згубивши стежку. Червоні круги літали перед його очима та розпливались по горах.

Куди він ішов? не міг навіть згадати. Блукав без мети, злазив на гори, спускався і підіймався, куди ноги носили. Нарешті побачив, що сидить над рікою. Вона клекотіла та шуміла під ногами у нього ця кров зелена зелених гір, а він вдивлявся без тями в її бистрину, аж нарешті в його стомленім мізку завітталась перша ясніша думка: на цім місці брела колись Марічка. Тут її взяла вода. Тоді вже згадки самі почали зринати одна по одній, наливати порожні груди. Він знов бачив Марічку, її миле обличчя, її просту і щирю ласкавість, чув її голос, її співанки... — «Изгадай мні, мій миленький, два рази на днину, а я тебе изгадаю сім раз на годину»... І от тепер нічого того нема. Не-

ма й не вернеться вже, як не може ніколи вернутись на ріці піна, що спливла за водою. Колись Марічка, а тепер він... Вже його зірка ледве тримається в небі, готова скотитись. Бо що наше життя? Як блиск на небі, як черешневий цвіт... нетривке й дочасне...

Сонце сховалось за гори, в тихих вечірніх тінях закурилися гуцульські хати. Синій дим вився крізь шпари дахівок, густо окутував хати, що розцвітались на зелені гір, як великі блакитні квітки.

Тусок обіймав серце Івана, душа банувала за чимсь кращим, хоч невідомим, тяглася в інші, кращі світи, де можна б спочити.

А коли надійшла ніч, і чорні гори блимнули світом самотніх осель, як потвори злим оком, Іван почув, що сили ворожі сильніші за нього, що він вже поліг у боротьбі.

*

Іван прокинувся.

— Вставай, — будила його Марічка.
— Вставай і ходім.

Він глянув на неї і ані трошки не здивувався. Добре, що Марічка нарешті прийшла.

Підвівся і вийшов з нею.

Вони мовчки здіймалися вгору і, хоч була вже ніч, Іван виразно бачив при світлі зірок її обличчя. Перелізли воринне, що одділяло царинку од лісу, і вступили у густу заросль смеречок.

— Чогось так змарнів? Ци ти недужий? — обізвалась Марічка.

— За тобов, душко Марічко... за тобов банував... — Не питав, куди йдуть. Йому було так добре з нею.

— Чи пам'ятаеш, серце Іванку, як ми сходились тут, у цьому лісі: ти мені йграв, а я закладала свої руки тобі за шию та й цілувала кучерики любі?

— Ой, пам'ятаю, Марічко, й повік не забуду...

Він бачив перед собою Марічку, але йому дивно, бо він разом з тим знає, що то не Марічка, а нявка. Йшов поруч із нею й боявся пустити Марічку вперед, щоб не побачить криваву діру ззаду у неї, де видно серце, утробу і все, як це у нявки буває. На вузьких стежках він тулився до Марічки, аби йти рядом, аби не лишитися ззаду, і чув тепло її тіла.

— Давно я мала тебе спитати: за що ти вдарив мене в лице? Тоді, пам'ятаеш,

як билась стариня наша, а я тремтіла під возом, бачачи кров...

— Ти побігла потому, я кинув твої уплітки в воду, а ти дала мені цукерок?..

— Я тебе покохала одразу...

Вони все заглиблялися в ліс. Чорні смереки добродушно простягли над ними свої мохнаті лаби, неначе благословляли; скрізь панувала строга, в собі замкнута тиша, і тільки в долинах розбивалася шумом піниста сваволя потоків.

— Раз я хотіла тебе налякати й сховалась. Запорпалась в мох, закрилась у папороть і лежала тихенка. Ти кликав, шукав, мало не плакав. А я лежала й дусила в собі сміх. А коли врешті знайшов, що ти зробив зо мною?

— Ха-ха!

— Ігій!.. Безвстиднику еден...

Мило надула губи і так лукаво поглядала на нього.

— Ха-ха! — сміявся Іван.

— Ха-ха! — сміялись обое, притулившись до себе.

Вона нагадала йому всі їхні дитячі забави, холодні купелі у потоках, жарти і співанки, страхи і втіхи, гарячі

обійми і муку розлуки. Всі ті милі дрібнички, які гріли їм серце.

— Чому так довго не вертав з полонини, Иванку? що там робивесь?

Ивана кортіло їй розказати, як його кликала у полонині лісна, прибравши голос Марічки, але він обминав тоту згадку. Свідомість його двоїлась. Чув, що коло його Марічка, і знав, що Марічки нема на світі, що це хтось інший веде його у безвісти, у недеї, щоб там згубити. А. проте, йому добре було, він ішов за її сміхом, за її щебетанням дівочим, не боячись нічого, легкий і щасливий, яким був колись.

Всі його клопоти і турботи, страх смерти, Палагна і ворожий мольфар — все кудись щезло, все одлетіло, наче ніколи нічого такого не було. Безжурна молодість і радість знову водили його по цих безлюдних верхах, таких мертвих й самотніх, що навіть лісовий шепіт не міг би вдержатись там та спливав у долину шумом потоків.

— А я тебе все виглядала та й все чекала, коли з полонини повернеш. Не їла, не спала, співанки розгубила, світ мені зів'яв... Поки ми ся та й любили,

сухі дуби цвіли, а як ми ся розлучили, сиренькі пов'яли...

— Не кажи так, Марічко, не кажи, любко... Тепер ми вже разом, та й довіку укупі будем...

— Довіку? ха-ха...

Иван здригнувся і став. Сухий зловісний сміх різнув його по серці. Неймовірно озирнувся на неї.

— Смієшся, Марічко?

— Що ти, Иванку! Я не сміялась. То тобі вчулось. Ти вже пристав? Тобі трудно йти? Ходім ще трошки. Ходімо!..

Вона благала — і він пішов далі, міцно притиснувшись плечем до плеча, з одним бажанням — йти так, щоб не лишитись позаду і не побачить, що у Марічки, замість одежі, замість спини... Е, що там... не хотів думать.

Ліс все густішав. Прілий дух гнилих пнів, запах кладовища лісного йшов на них з пуці, де трухліли мертві смережки та гніздились погані гриби — гадяр і голубінка. Великі каміння холоділи під слизьким мохом, голі корені смерек заплітали стежки, вкриті верствою сухої глици.

Вони йшли далі і далі, забирались в холодний і непривітний гліб верховинних лісів.

Прийшли на полянку. Тут було трохи ясніше, смереки наче замкнули поза собою чорність глибокої ночі.

Враз Марічка здригнулась і стала. Витягла шию і наслухала. Иван помітив, як тривога слизнула по обличчі у неї, звела її брови. Що сталося? Але Марічка нетерпляче спинила його питання, поклала палець на губи на знак мовчання і раптом зникла. Все це сталося так несподівано й чудно, що Иван не встиг спам'ятатись.

Чого вона налякалась, куди й чого втекла? Він постояв трохи на місці, сподіваючись, що Марічка надійде зараз, але коли її довго не було, він стиха покликав:

— Марічко!..

М'яке запинало смерекового гілля ковтнуло той поклик, і знов було тихо.

Иван стривоживсь. Хотів шукати Марічку, але не знав, в який бік іти, бо не помітив, куди вона зникла. Ще готова десь заблудитись у лісі або зірватись у прірву. Чи не покласти ватру?

Побачить вогонь і буде знати, куди вернутись.

Іван накидав сухих галузок і підпалив. Вогонь потріщав трохи під сподом і вигнав дим. А коли дим заметавсь над вогнем, заметалися тіні кострубатих смерек і залюднили полянку.

Іван сів на пеньок, обдивився. Поляна була закидана вся трухлявими пнями, колючою сіткою гострих вершків, між якими вилась дика малина. Спідні галузки смерек, тонкі й посохлі, звисали додолу, як руда борода.

Сум знову обняв Івана. Він знову був сам. Марічка не йшла. Закурив люльку і вдивлявся в вогонь, щоб чимнебудь скоротити чекання. Мусіла ж врешті прийти Марічка. Йому навіть здавалось, що він чує її ходу і тріск під ногами гіллячок. О! врешті вона... хотів встати і піти їй назустріч, але не встиг.

Сухі гіллячки розсунулись тихо, і з лісу вийшов якийсь чоловік.

Він був без одежі. М'яке темне волосся покривало все його тіло, оточало круглі і добрі очі, заклинилось на бороді і звисало на грудях. Він склав на великий живіт зарослі вовною руки і підійшов до Івана.

Тоді Іван зразу його пізнав. Це був веселий Чугайстир, добрий лісовий дух, що боронить людей од нявок. Він був смертю для них: зловить і роздере.

Чугайстир добродушно всміхнувся, кліпнув лукаво оком і поспитав Івана.

— Куди побігла?

— Хто?

— Нявка.

— Це він про Марічку, — з ляком подумав Іван, і серце сильно закалатало йому в грудях, — ось чого вона зникла!..

— Не знаю... Не видів, — байдужно обізвався Іван і запросив Чугайстра.

— Сідайте.

Чугайстир сів на пенюк, обтрусився з сухого листу і простяг до вогню ноги.

Обое мовчали. Лісовий чоловік грівсь коло ватри та розтирав собі круглий живіт, а Іван думав уперто, яким би чином довше затримать Чугайстра, щоб Марічка якнайдалі встигла втекти.

Але Чугайстир сам допоміг.

Підморгнув до Іван лукавим оком і обізвався:

— Може б ти трошки пішов зо мною у танець?

— А чому б ні? — радо піднявся Іван.

Докинув у ватру смеріччя, поглянув на постולי, обсемавав сорочку на собі і став до танцю.

Чугайстир поклав волохаті руки на боки і вже хитався.

— Ну, починай!

. Що ж, як починати, то починати.

Иван тупнув на місці, виставив ногу, струснув усім тілом і поплив в легкім гуцульським танці. Перед ним смішно вихилявся Чугайстир. Він прижмурював очі, поцмокував ротом, трусив животом, а його ноги, оброслі, як у ведмедя, незграбно тупцяли на однім місці, згинались і розгинались, як грубі обіддя. Танець, видимо, його задрівав. Він вже підскакував вище, присідав нижче, додавав собі духу веселим бурчанням і оддувався, неначе ковальський міх. Піт краплями виступав круг очей, стікав струмочком од чола до рота, під пахвами й на животі блищало у нього, як у коняки, а Чугайстир вже розійшовся:

— Гайдук раз! ще такий! — кричав на Івана і бив п'ятами в землю.

— Ще кривий!.. ще сліпий!.. — піддав жару Іван. — Го-го! як танцювати, то танцювати.

— Най буде так! — плескав в долоні Чугайстир і присідав до землі, і крутився круг себе.

— Ха-ха-ха, — хльоскав себе по стегнах Іван.

Хіба він не годен танцювати?

Ватра розгоралась веселим вогнем і одділяла од танцюючих тіні, що корчилились й бились на залитій світлом полянці.

Чугайстир втомлявся. Щохвилини підносив до лоба руку, всю в брудних нігтях, обтираючи піт, і вже не скакав, а тільки дрібно трусив волохатим тілом на місці.

— Може вже буде? — сапав Чугайстир.

— Е, ні... ще трошки.

Іван і сам умлівав од втоми. Загрівся, був увесь мокрий, ноги боліли у нього, а груди ледве ловили віддих.

— Я ще заграю до танцю, — бадьорив він Чугайстра й сягнув по фльояру за черес. — Ти ще такої не чув, небоже...

Він заграв пісню, що підслухав у щезника в лісі: «е мої кози!.. е мої кози...» — і Чугайстир, оживлений згуками пісні, знов вище підкидав п'яти, заплю-

щив од вдоволення очі і наче забув про утому.

Тепер Марічка могла бути спокійна.

— Тікай, Марічко... не бійся, душко... твій ворог танцює, — співала фльояра.

Шерсть прилипла до тіла Чугайстра, наче він тількищо виліз з води, слина стікала цівкою з рота, одкритого втіхою рухів, він ввесь блищав при вогні, а Иван піддавав йому духу веселою грою і, наче в нестямі, в знеможі і в забутті, бив в камінь поляни ногами, з яких облетіли вже постолои...

Нарешті Чугайстир знемігся.

— Буде, не можу...

Впав на траву і важко сапав, заплющивши очі.

Иван звалився на землю рядом з Чугайстром. І так дихали разом.

Врешті Чугайстир стиха хіхикнув:

— Ну, й вимахався нині я файно...

Пом'яв задоволено круглий живіт, покректав, розгладив на грудях волосся і почав прощатись...

— Дякувать красно за танець...

— Ідіть здорові.

— Майся гаразд...

Розсунув сухі гіллячки смереки і впірнув у ліс.

Поляну знову обняли морок і тиша. Дотліваюча ватра кліпала в п'їтьмі одиноким червоним оком.

Але де була Марічка?

Иван мав ще багато їй розказати. Він чув потребу оповісти їй ціле своє життя, про свій тусск за нею, безрадїсні дні, свою самотність серед ворогів, нещасливе подружжя... Але де вона була? Куди подалась? Може наліво? Йому здалося, що він бачив її востанне з лївого боку.

Иван подався наліво. Тут була гущина. Смереки так тїсно збилися в купу, що трудно було пролазити між їх шершавими пнями. Сухі нижні гіллячки кололи йому лице. Але він ішов. Брїв у густій п'їтьмі, спотикався і натикався безперестанку на стовбур. Часом йому здавалось, що хтось його кличе. Ставав, затаївши у грудях віддих, і прислухався. Але лїс наливала така глибока тиша, що шелестіння сухих гіллячок, об які терся плечем, здавалось йому голосним лоскотом пня, що валився, стятий сокирою, в лїсі. Иван ішов далі, простягнувши наперед руки, неначе сліпець, який ловить руками повітря з страху наткнутись на перешкоду.

Раптом до його вуха долетіло тихеньке ледве вловиме дихання:

— Ива!..

Голос ішов ззаду, десь з глибини, наче добувався крізь море смерекової глиці.

Значить, Марічка була не тут.

Треба було вертатись назад. Иван поспішавсь, стукавсь коліньми в смереки, одводив руками гіллячки і жмурич очі, щоб не наколотись на фою. Ніч наче чіплялась йому за ноги і не пускала, а він волік її за собою та розпихав грудьми. Блукав уже довго, а не знаходив полянки. Тепер земля під його ногами почала спускатись в долину. Великі каміння перетинали йому дорогу. Він їх обходив, сковзаючись раз-у-раз на слизькім моху, спотикаючись на цупкому корінні, тримаючись за траву, щоб не зірватись.

І знову з провалля, з-під його ніг, ді-йшов до нього слабенький поклик, заглушений лісом:

— Ива-а!..

Він хотів одгукнутись на голос Марічки, але не смів, щоб не почув Чу-гайстир.

Тепер вже знав, де має її шукати. Податись управо і спуститися вниз. Але тут було іще крутіше, і здавалося дивним, як могла злізти звідси Марічка. Дрібні каміння сипались під ногами в Івана, з глухим гарчанням спадаючи в чорну глибіню. Але він, зручний і звиклий до гір, умів спинитись на краю кручі і знов обережно шукав підпори для ніг. Дедалі ставало трудніше спускатись. Раз мало не впав, та вхопився за виступ скелі і повис на руках. Не знав, що там під ним, але чув холод і зловісне дихання безодні, яка одкривала на нього свою ненажерливу пащу.

— Ива-а! — стогнала Марічка десь з глибини, і був у голосі тому поклик кохання і муки.

— Іду, Марічко! — билась в Іванових грудях одповідь, лякаючись вилетіть звідти.

Він вже забув обережність. Скакав по каміннях, як дикий баран, ледве ловлячи віддих одкритим ротом, калічив руки і ноги, припадав грудьми до гострої скелі, тратив часами ґрунт під ногами і крізь гарячий туман бажання, в якому котився в долину, чув тільки, як його наглить дорогий голос:

— Ива-а!..

— Я тут! — крикнув Іван і почув раптом, що його тягне безодня. Схопила за шию, перегнула назад. Хапав руками повітря, ловив ногами камінь, одірваний нею, і чув, що летить вниз, сповнений холодком та дивною пусткою в тілі. Чорна важка гора розправила крила смерек і вмить, як птах, пурхнула під ним у небо, а гостра смертельна цікавість опекла мозок: об що стукнеться голова? Почув ще тріск кости, гострий до нестерпучости біль, що скорчив тіло — і все розплилось в червонім вогні, а якому згоріло його життя...

Другої днини знайшли пастухи ледве живого Івана.

*

Сумно повістувала трембіта горам про смерть.

Бо смерть тут має свій голос, яким промовляє до самотніх кичер. Били копитами коні по каменистих пляях, постолои шуршали у п'ятьмі ночі, як з леговиц людських, загублених в горах, поспішали сусіди на пізні вогні. Згинали перед тілом коліна, складали на груди мерцеві гроші, на перевіз душі, і мовч-

ки засідали на лави. Мішали сиве волосся з жовтим воском зморщених лиць.

Смертельне світло сплітало сітку однакових тіней на мертвім і на живих обличчях. Драглили вола багатих газдинь, тихо сяли старечі очі перед повагою смерти, мудрий спокій еднав життя і смерть, і грубі запрацьовані руки важко лежали у всіх на колінах.

Палагна поправляла полотно на мерцеві, а її пальці чули холод мертвого тіла, тоді, як теплий солодкавий дух воску, що стікав по свічках, підіймав з грудей до горла жалість.

Трембіти плакали під вікном.

Жовте лице Івана спокійно лежало на полотні, а праве око лукаво дивилось з-під піднятого трохи повіка на купку мідяних грошей на грудях, на стулені руки, в яких горіла свічка.

В головах тіла невидимо спочивала душа: вона ще не сміла вилетіть з хати. Палагна зверталась до неї, до тої самотної душеньки мужа, що сиротливо тулилась до нерухомого тіла.

— Чому не заговориш до мене, чому не поглянеш, не позавиваєш мозолі на моїх пучках? А в котру онь доріжку вибираєшся, мужу, відки виглядати маю

тебе? — голосила Палагна, і грубий голос її переривався в жалібних нотах.

— Файно голосить... — кивали головами старі сусідки, і чули одвітні зітхання, що розпливались в шумі людських голосів.

— Мі разом пастушили в полонині... Раз якось паслисьмо вівці та й звів студений вітер, гейби в зимі... Така віхола крутить, що світу не видно, а він, небіжчик... — оповідав газда сусідам. А в сусідів уста ворушились од своїх згадок, бо годилось потішити засмучену душу, розлучену з тілом.

— Ти пішов, а мене саму полишив... З ким же я буду тепер газдувати, з ким буду худібчину доглядати? — питала чоловікову душу Палагна.

В одчинені двері, просто з темної ночі, вступали у хату все нові гості. Згинались перед тілом коліна, бряжчали мідяні гроші на грудях в Івана, і посувались на лавах люди, щоб дати місце новим.

Грубі свічі тихо топились, опливаючи воском, неначе сльозами, блідий полонінь лизав сперте повітря, і синій чад, змішавшись з нудним запахом воску та

випаром тіл, висів над глухим гомоном в хаті.

Ставало тісно. Обличчя схилялися до обличч, тепле дихання мішалось з диханням, упрілі чола ловили у себе блиск смертельного світла, що запалило мінливі вогні на дротяних запасках, на чересах та табівках. А хата все сповнялась новими гістьми, що вже товпились біля порога.

Тіло рушало. Біласті плями, як лишаї, повзли по ньому ледве помітною тінню.

— Мужу мій солоденький, на біду-сь мя лишив... — жалілась Палагна. — Не буде кому ні у місто пійти, ні принести, ні дати, ні взяти, ні привезти...

А за вікном тужливо повістувала про це трембіта, додаючи їй жалю.

Чи не багато вже суму мала бідна душа?

Така думка, видимо, таїлась під вагою гнітючого смутку, бо од порога починався вже рух. Ще несміливо тупали ноги, пхалися лікті, гуркотів часом ослін, голоси рвались та мішались в глухому гомоні юрми. І ось раптом високий жіночий сміх гостро ростяв важкі покрови суму, і стриманий гомін на-

че полемінь бухнув з-під шапки чорного диму.

— Ей ти, носатий, купи у мене зайця!
— басив з середини молодий голос, і в одповідь йому покотився придушений сміх:

— Ха-ха! Носатий!..

— Не хочу.

Починалась забава.

Ті, що сиділи ближче до дверей, повернулись спиною до тіла, готові приєднатись до гри. Весела усмішка розтягнула їм лиця, перед хвилиною скуплені в смутку, а заяць переходив вже далі і далі, захоплював ширше і ширше коло і вже добиравсь аж до мерця.

— Ха-ха, горбатий!.. ха-ха, кривий!..

Світло колихалось од сміху і чаділо димом.

Один за другим гості вставали з лавок та розходились по кутках, де було весело й тісно.

По обличчю мерця все розростались плями, наче затаєні думки його ворухили, безперестанку міняючи вираз. В піднятому кутику вуст немов застрягло гірке міркування: що наше життя? Як блиск на небі, як черешневий цвіт...

При сінешних дверях вже цілувались.

— А на ким висиш?

— На Анничці чорнявій.

Анничка буцім не хотіла і упиралась, але десятки рук випихали її з тісної юрми, і гарячі уста піддавали охоти:

— Йди, дівонько, йди...

І Анничка обіймала за шию того, що висів, та смачно цілувала в уста при загальних радісних криках.

Про тіло забули. Тільки три баби лишилися при нім та скорботно дивилися скляними очима, як по жовтім застиглім обличчі лазила муха.

Молодиці липли до гри. З очима, в яких ще не встигло згаснуть смертельне світло і затертись образ мерця, вони охоче йшли цілуватись, байдужі до чоловіків, які так само обіймали та тулили чужих жінок.

Дзвінки поцілунки лунали по хаті і сплітались з плачем сумної трембіти, що все ознайомляла далекі гори про смерть на самотній кичері.

Палагна не голосила більше. Вже було пізно і треба було прийняти гостей.

Веселість вже розпалаялась. Робилось душно, люди пріли у кептарях, дихали випаром поту, нудним чадом теплого воску та запахом трупа, що вже псу-

вався. Всі говорили вголос, наче забули, чого вони тут, оповідали свої пригоди і реготались. Махали руками, гупали один одному в спину й моргали на челядь.

Ті, що не містились у хаті, розклали на подвір'ї вогонь і справляли коло нього веселі грища. В сінях згасили світло, дівки дико пищали, а парубки душились од сміху. Забава трясла стінами хати та біла хвилями зойку в спокійне ложе мерця.

Жовтий вогонь свічок притьмився в густому повітрі.

Навіть старі приймали участь в забаві. Безжурний регіт трусив їх сивим волоссям, розтягував зморшки та одкривав згнилі пеньки зубів. Вони помагали молодшим ловити челядь, наставивши руки, що вже тремтіли. Брязчало намисто у молодиць на грудях, жіночий вереск роздирав вуха, тремтіли ослони, зрушені з місця, і стукались в лаву, де лежав мрець.

— Ха-ха!.. ха-ха!.. — котилось од покутя до порога, і цілі ряди людей згинались од сміху удвоє, придушивши руками живіт.

Серед писку і глоти нестерпуче кочкав десь «млин» дерев'яним клекотом згуків.

— Що маєш молоти? — завзято вигукував мельник.

— Маємо кукурудзу... — пхались до нього дівки і сварились між собою жиди, приліпивши довгі бороди з клоччя.

Тугий скруцак з рушника, мокрий і замашний, гатив з лускотом в спини направо й наліво. Від нього тікали, серед реготу й крику, перекидаючи стрічних, збиваючи пил і псуючи повітря. Поміст двигтів у хаті під вагою молодих ніг, і скакало на лаві тіло, трясуци жовтим обличчям, на якому усе ще грала загадкова усмішка смерти.

На грудях тихо брязчали мідяні гроші, вкинуті добрими душами на перевіз.

Під вікнами сумно ридали трембіти.

1911 Чернігів

